607

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXVI. КЊИГА 271

СВЕСКА XI. ЗА ГОДИНУ 1910.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1910.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Расељење Срба из Топуског. Од Рад. М. Грујића . . 1

II. Роман о спадалу и причања Вука Дојчевића. Од дра Бошка Петровића (Свршетак) 9

III. Сиромих Путан. Приповетка од Милана Андрића . . 25

IV. Листак :

Автобиографске белешке Јована Ђорђевића II. Од Милана Шевића 48

V. Књижевност :

1. Прикази :

а) *Историја.* „Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788—1791).“ Ј. Р. 59

б) *Историја књижевности.* „В. М. Истринъ, Русскіе студенти въ Гетингенѣ въ 1802—1804 г.“ Ј. Р. 62

в.) *Народно просвећивање.* „Проф. Живојин О. Дачић и народно просвећивање књигом “ Ј. Ж. 64

2. Белешке :

Влад. Боровића Утјецај и одношај између старих грчких и српских записа и натписа. — Павла Поповића Petar II. Petrović Njegoš in Wien in den Jahren 1836–1837. — XXIII Годишњак Срп. Краљ. Академије. — Извештај о раду Задужбине Илије М. Коларца у г. 1909–1910. — Zur serbischen Geschichtsschreibung дра Иберсбергера. — Јов. Радонића Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века и Прилог историји српских штампарија у Аустрији пред крај XVIII века. — W. Ruland, Geschichte der Bulgaren. — Marczali H., Ungarische Verfassungsgeschichte. — Vogt A., Basile Ier, empereur de Byzance (867–886) et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle 70

VI. Уметност :

Др. Стјепан Милетић. Од Божа Ловрића 75

VII. Извештаји о раду Матице Српске 79

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Инв. бр. 26000

РАСЕЉЕЊЕ СРБА ИЗ ТОПУСКОГА

ИСТОРИЈСКА ЦРТИЦА, ПО АРХИВ. И ДР. ПОДАЦИМА

ОД

РАД. М. ГРУЈИЋА

□ □

Данашње купатило Топуско, које лежи у Банији југозападно од Глине, било је до XVI. века знаменити римокатолички манастир Цистерцитског реда. Манастир тај подигао је 1204 г. угарско-хрватски краљ Андрија II., за успомену на своје крунисање. Касније, предан је тај манастир, као опатија пресв. Богородице, загребачким бискупима; а имао је око себе велика имања — за четири дана јахаћега хода, као што се онда рачунало. Ну, када су Турци 1528 г. освојили и онај део Босне између Врбаса и Уне, што га дотле држаху угарско-хрватски краљеви, тада је убрзо опустео и манастир у Топуском; а 1593 г. паде Топуско сасвим Турцима у руке и коначно опусте са целом околицом. И пуних стотину година лежало је пусто у развалинама. . . .

После друге опсаде Беча (1683 г.), помоћу мишица храбрих српских устаника, очишћена је ускоро и сва Банија од Турака. Тада је и Топуско, са свима својим добрима, повраћено пређашњим господарима — загребачким бискупима. За тога великога рата (од 1683—1699 г.) прешли су из Босне многи Срби и населили пуста села и градове по Банији; али је Топуско и даље још неко време остало пусто, јер су Срби радије били граничари него кметови, па нису хтели ићи на добра бискупова. Истина, бискупи су успели да населе у Топуско понешто римокатолика, што је са Србима православним дошло из

Босне; али је њих било врло мало и за обрађивање земље, а камоли за обрану од Турака. Међутим, бискупи нису смели да са других својих добара, далеко од границе, доводе своје поданике овамо, јер су се они много бојали Турака, па не би кадри били земљу бранити од њих, — као што нас у једној каснијој тужби својој уверавају Срби Топушчани. . . .

И тако је Топуско и после ослобођења неко време остало скоро пусто, јер је само један сахат хода удаљено било од турске границе. А то је било на грдну штету не само бискупа загребачког, него и државе, јер су Турци и разбојници по густим шумама и шипразима око њега имали згодна склоништа за излете у суседне крајеве: робећи, палећи и у ропство одводећи многи народ. Стога сењски бискуп Мартин Брајковић, чим је постао загребачким бискупом (1704—1725), даде преко војничких власти и народних кнезова прогласити народу нашем по Карловачкој и Банској Крајини, да је рад населити Топуско с људима, који су спремни земљу бранити од Турака, па ће таковима досељеницима дати многе повластице и не ће их држати као кметове.

На тај бискупов позив одазвало се доста Срба из Карловачког Генералата и Баније, а нарочито из Огулинске Пуковније, која је у то доба прегусто насељена била. Они склопише уговор са бискупом Брајковићем, који је потписан 2. (13.) децембра 1704. — По том уговору Срби се обвезују, да ће о своме круву и руву бранити земљу од непријатеља и давати одређени данак бискупу, као господару Топускога; а бискуп им бесплатно уступа земље, које сами окрче, и обвезује се да од њих, осим уговореног данка, никакове кметске дужности не ће тражити. И под тим условима убрзо насели се у Топуско преко 130 задружних српских породица. . . .

— Опустела земља око Топускога обрасла је била стољетном густом шумом и шикаром. Срби подигоше привремене колебице, па у зноју лица свога окрчише земље многе и за кратко време учинише их плодним ораницама и бујним ливадама; а за тим подигоше куће и потребне стаје, воћњаке и винограде. Подигоше и две цркве себи. Једну на сред села — посвећену св. Вазнесењу Христо-

вом, а другу код топлица — посвећену св. Јовану Крститељу. Обе цркве осветио им је владика плашчански Павле Ненадовић (1744—1748), потоњи знаменити митрополит карловачки. Уз то купише од наследника Брајковићева бискупа Ђорђа Брањуга (1723—1738 г.) т. зв. Луке Глинске и Брањеницу; а да мирнији буду платише му и за све окрчене земље извесну захтевану своту. За све то бискуп им је издао потврду и потврдио је уговор њихов склопљен при сеоби са бискупом Брајковићем. Исто су учинили и његови наследници: Клобушицки (1748—1751 г.) и Тауз — у чије време наступише горки часови за Србе Топушчане, који их најпосле присилише, да оставе шездесетогодишњу муку своју и раселе се из Топускога.

Вредноћом, умешношћу и чувањем ојачали су Срби у Топуском, за пола века, тако, да су постали и врло имућни људи; и бројно их је било толико, да су за сахатдва кадри били преко 200 оружаних момака поставити у бој против непријатеља. А одликовали су се и храброшћу. Тако већ пре Пожаревачког Мира (1718 г.) они удружени са Перјанцима, разбише једну велику чету турску код Перне у потоку Бубљен, те ослободише много робље и отеше све, што су Турци поробили били по Банији. Ну, осим тога што су чували Крајину, они су са војском из Карловачког Генералата и Баније одлазили и на друга бојна поља, те у засебној кумпанији, под управом својих народних офисира, борили се храбро против свих душмана — о своме руву и оружју. . . .

Загребачким бискупима, а нарочито управитељима њихових добара, није већ од почетка мило било, што храбри „шизматици“ на добрима римокатоличке опатије тако лепо напредују и шире се; али су морали ћутати и трпети, јер није било других бранитеља за та пограничнa добра њихова. Међутим мало по мало, кад су се Срби већ одомаћили на тим земљама, почеше они настојати, прво милом а за тим и силом, да их преведу у своју римску веру. Бискуп Брањуг отпоче први на томе радити. — Он пре свега забрани православним српским владикама, који становаху прво у манастиру Гомирју а за тим у Плашком, да посећују Србе Топушчане; а његов управитељ удари на свећенство српско у Топуском, — да тако

народ обезглаве и лакше га сломију. При томе послу највише се истакао управитељ каснијега бискупа Тауза — Јозеф Угар. Он је увео у обичај, да свакога Србина, који ма најмање шта скриви, осуди на најтежу казну. Онда му је саветовао да прими римску веру и обећавао му, да ће му не само опростити сву казну, него ће га још и наградити. Тако је н. пр. брат попа Пантелије Завишића из Топуских Топлица са неким злочинцима пио и јео крадено месо. Угар осуди зато попа Пантелију: на губитак свега покретног и непокретног имутка, кога је он са својима више од шесдесет година текао, те га изгони из куће и села. А када га је поп умолио, да га ни крива — ни дужна не упропашћује тако, тада му је управитељ Угар рекао: *„прими моју вјеру, па ћу ти ја дати 100 фор. а бискуп 300 фор. и повратићемо ти све твоје — иначе ти спаса нема“*. . . . Стари Завишић није хтео ни чути о таковој погодби, те Угар заповеди својим оружаним људима, да без икакова милосрђа извуку попа и целу његову породицу, по цичи зими, из куће и празних руку прогоне их из села, а сав њихов имутак поробе.

— Тако је ето поступано са свећеником, а са простим људима рађено је куд и камо горе. Њих су за сваку ситницу хватали, окивали у гвожђе, сапињали у кладе и у тамницу бацали, те шибали и били на мртво име. Уз то их је управитељ врло често ружио и називао их: *„пасјом влашком вером“* и другим погрдним именима. А Николу Истрбету и Радоицу Мариндолца, кад их никако није могао наговорити да приме римску веру, дао је сапети за један стуб пред својом црквом и дотле их је душмански шибао док полумртви нису клонули. Па ни то му није било доста, него је првог, после свега тога, силом у цркву своју увукао, присилио га да клекне и за њим говори римокатоличку молитву. . . Православне светитеље и свећенике називао је јавно „хунцутима“ и гонио је народ, да ради тежачке послове и у празничне дане. Ругао се св. Ђурђу у српској цркви говорећи: „какав је то светац, што јаши на кобили?!“ и штапом својим ударио је по икони тако, да је пала са налоње. У цркве и олтаре улазио је под капом, те псујући и ружећи најгадније преметао је по св. трапези и олтару посвећене ствари; а кад

би у српској цркви звопо зазвонило на литургију, он се је врло срамно изражавао о православној служби Божијој пред римљанима и православнима. . . .

Све то чинио је бискупов управитељ с очитом намером, да омаловажи веру православну пред Народом Српским и изазове га, да плаче и учини каково зло, које би онда послужило као узрок, да се Срби прогоне са окрчених и оплемењених земаља својих, — јер је већ скоро уверен био, да о прелажењу њихову у римокатоличку веру ни говора нема. Али су Срби мудро и трпељиво сносили све те неправде, тужећи се бискупу као господару против свих насиља, ма да од њега никад никакове помоћи не добише — осим празних обећања. — Сад већ почео је Угар последње средство употребљавати и јавно претити, да ће их све прогонити са бискупова имања и одузети им сва њихова добра, муком и крвљу стечена, ако не приме римски закон. Ну Срби се ни тиме не заплашише, већ осташе сви до једнога непоколебиви у вери својих отаца. . . . .

Једна околност у 1759. години ванредно добро дошла је том бездушном управитељу бискупских добара, да изведе своју паклену намеру. — Војничким властима наиме није било угодно, што су Срби са добра бискупова из Топускога и околине, као и они са добра грофа Драшковића из Сјеничака и околипе, у својим засебним кумпанијама и под управом својих офисира, у своме посебном одĉлу и са својим властитим оружјем, долазили на бојна поља, уз граничарске пуковније из Карловачког Генералата и Баније, те су хтели, да и њих подвргну својој дисциплини, узму их у регруте и разместе по разним пуковнијама. Како Сјеничачки тако и Топушчански Срби опреше се тој жељи војничких власти најенергичније. Сви регрути, који су на превару одведени у Вараждин повратише се кућама својим и изјавише, да ће пристати само на то да се уврсте у граничаре Банске и Карловачке Крајине, те да се ни-пошто не деле друг од друга, кум од кума, брат од брата и пријатељ од пријатеља. Војничке власти нису то могле извести, јер њихова места нису спадала под Крајину, него у спахилуке бискупове и Драшковићеве, те их они пусте на миру. . . . Али Угар то употреби у своју сврху, да

Топушчане расели и на њихове искрчене и уређене земље настани Загорце римокатолике, који ће као кметови давати обилне данке бискупу и њему.

Чим су се Топушчани из Вараждина повратили, одмах је Угар дошао у село и изјавио им, да или иду у регруте или нека се селе са земље бискупове, јер ако то драговољно не учине, он ће их поробити и прогонити. Ну Срби не присташе ни на једно, те после неког времена дође из Загреба подбан Бужан, покупи од њих потврде о откупу земаља од бискупа и нареди им, да од сада имају давати десетак бискупу као спахији. Срби се најенергичније опреше и томе, позивајући се на уговор са бискупом Брајковићем, који су и сви остали бискупи потврдили, а у коме пише: да ће они населити Топуско само под условом, да не дају десетину нити икакову кметску роботу; па је тако све дотле и било. Они хоће да остану крајишници и бране земљу од непријатеља, као што су се и погодили са бискупом Брајковићем, који их је само зато и позвао. . . .

А када Србе Топушчане не приволеше да дају десетак, и да тако помало постану прави кметови бискупови, одузеше им све дотадашње лепе земље њихове, па им одредише да преселе куће своје на друге лоше и необрађене земље „гђе никакове прилике није могло народу за живљење бити"; док њихове уређене и скоро шесдесет година обрађиване земље и баште предадоше одмах досељеним из Загорја кметовима. Срби се обраћаху на све стране за помоћ и правду, али правде и помоћи ни откуда. — Оружје им је спахија већ покупио и у куће њихове натерао оружане кметове, да их гоне из њиховом муком сграђених кућа и искрчених земаља. Претешки су то тренутци били, али огромна већина Срба стегла је јуначко срце своје и у пролеће 1761. године напустила је Топуско, оставивши бискупу и кметовима његовим шесдесетогодишњу муку и тековину своју. Од стотину и тридесет српских задружних кућа напустиле су Топуско стотину и десет, са близу 1000 душа и разишле се пешто у Босну, а већином у Карловачку, Банску и Вараждинску Крајину, да живе и умиру као храбри граничари а не као кметови-робови спахијски. . . . А оно двадесетак најсиромашнијих и најслабијих српских кућа што остаде

у Топуском, одмах обрнуше у праве кметове, те их нагоните да римском свећенику дрва секу и возе, вртове обрађују и све друге кметске послове покорно извршују...

— Кад је управитељ Угар на тај начин раселио Србе из Топускога, одмах је у кућу Србина звонара, крај Вазнесенске цркве, уселио свога човека римокатолика и наредио му, да звони у српско звоно свако јутро и вече на Здраву Марију! А житницу те цркве поклонио је једном другом римокатолику — кмету жупникову. Очито је ишао за тим да и целу цркву присвоји за римокатолике, те је зато по српском гробљу око те цркве дао повадити и посећи све крстове, да се тако што пре заметне сваки траг и српском гробљу. . . .

У исто време нечасно је поступао и са српском црквом св. Јована у Топуским Топлицама, око које још беше оно неколико српских кућа, што осташе да кметују бискупу. Он је наиме дао свести и саденути сено са ливада оних Срба, што их је протерао са њихова огњишта, око те цркве; а у црквену ограду пустио је марву бискупову, да ту пребива и гади око цркве све дотле, док је год било сена.

— Плашчански владика, родољубиви Данило Јакшић, заузимао се за Топупчане код бискупа загребачког и двора аустријског, али је све бадава било; јер док су њему у Загребу и Бечу обећавали истрагу против такова поступка, дотле су Срби већ расељени били и разишли се на све стране. Стога се он у почетку 1764. г. обрати митрополиту Павлу Ненадовићу и известивши га о свему што се догодило умоли га, да се и он заузме код царскога двора, да се тако шта бар у будуће не догоди нигде Српском Народу под влашћу аустријском. Уз то га је замолио да му дозволи, да обе српске цркве из Топускога даде пренети на териториј Глинске Пуковније, где је Срба много а цркава мало, — да не стоје саме у Топуском међу римокатолицима, на саблазан и срамоту православљу и Народу Српском. Не знам шта је митрополит владици одговорио, али ми изгледа да је Вознесенска црква из села Топускога пренесена у оближњи Облај, где се и данас налази; дочим је црква св. Јована остала у Топуским Топлицама као парохијска црква за оно двадесетак

српских кућа, што осташе ту као кметови загребачког бискупа, те и данас као такова служи великој Топуској српској православној парохији. . . .

— Неко време после овога расељења Срба из Топускога увиделе су и војничке власти, да је велика незгода, што загребачки бискуп и гроф Драшковић имају спахилуке усред Банске Крајине, те покушаше прво милом, а када тако не успеше, онда ударише силом те откупише 1784. г. оба та спахилука и придружише их Војничкој Крајини. Тако ето под крај XVIII. века нестаде несретних кметова у Банији, па је стога за рата од 1788—1791. год., још гушће населише Срби из Босне. — Тада је и српска православна парохија у Топуском поново ојачала.

РОМАН О СПАДАЛУ
И
ПРИЧАЊА ВУКА ДОЈЧЕВИЋА.

ПРИЛОГ ЛИТЕРАРНОЈ ИСТОРИЈИ

ОД

Др. БОШКА ПЕТРОВИЋА

(Свршетак)

Авантуристички роман о спадалу није у Лазарињу од Тормеса добио своју коначну и савршену формулу и садржај. Каснији су романи по гдекоју нову црту додавали овој врсти романа, а у Немачкој постаје у *Симплицијусу Симплицисимусу* културно-историјскога значаја, јер се у њему износи културна слика јавних и друштвених прилика у Европи за време тридесетогодишњег рата.[1])

И са овим романом има Вук Дојчевић много сличности и по форми и по садржају.

Колико је Вук Дојчевић сличан Лазарињу у животу, исто је толико сличан Симплицисимусу, јер је исто тако могао и Симплицисимус утицати на приповетке у Боци и Паштровићима, шта више има знакова, по којима би смели тврдити, да је и Симплицисимус био познат оним факторима српским: трговцима, путницима и народу, који су утицали на стварање Вука Дојчевића.

Као Лазарињо и Вук тако и Симплицисимус проводи живот пун авантура, мења господаре, и чини лолинске шале. Но Симплицисимус доживљује много више авантура

---

[1]) Kluge, Geschichte der deutschen National-Literatur, стр. 102. Симплицијус је дубљи и замишљу и моралним схватањем од својих шпанских узора.

у свом животу, него икоји од свих спадала европских књижевности. У њему има осим оне реалности шпанског романа и пуно романтичних ствари, има осим тога више филозофије, чак читавих поглавља, у којима се расправљају чисто филозофске теме. У овом последњем се Вук нарочито подудара са Симплицијусом, као и у дубљини моралног схваћања живота.

Симплицијус одрасте у самоћи без васпитања, без познавања света и људи, као Вук што у самоћи манастира треба да добије прво своје васпитање, али га међутим оданде избаце.[1]) Као Симплицисимус а и Лазариљо, тако и Вук игра у главном улогу фингираног луде, што се нарочито огледа у дискурзијама. Симплицисимуса заробе у дворцу Ханау, Вука заробе на развалинама Цариграда,[2]) Вук побегне из ропства као и Симплицисимус.[3]) Као што Симплицисимус при повратку својој кући налази ову разорену, родбину разбијену, тако и Вук Дојчевић налази своју родбину вративши се после 5 година из Цариграда, Малте и Виса кући, „да види — као што сам каже — је ли ми ко од својте жив: — родитељи преминули, сестре се поудавале а браћа раштркала, ко тамо ко амо, трбухом за крухом“.[4])

Гримелсхаузен је у свом Симплицијусу Симплицисимусу позајмио дискурзије из шпанских авантуристичких романа. Дискурзије су поучне, кратке расправе, које су Шпањолци врло радо употребљавали у својим романима о спадалима. Неколико ових дискурзија налазимо и у Љубишиним Причањима Вука Дојчевића и имају сасвим облик дискурзија у Гримелсхаузенову Симплицијусу Симплицисимусу. У II. књизи 8. поглављу налазимо дискурзију о похвали лепоте женске, 10. глава говори о јунацима и регентима, 12. г. о разуму животиња.

---

[1]) Упореди: Grimmelshausen, Der abenteuerliche Simplicius Simplicissimus, Erstes Buch, Das dritte и Das Zehnte Kapitel, са Причањима Вука Дојчевића, св. I. стр. 6.

[2]) Упореди: Simplicius, Erstes Buch, Das neunzehnte Kapitel са Причањима св. I. стр. 16.

[3]) Упореди: Simplicius, Erstes Buch, das fünfte Kapitel.

[4]) Упореди: Simplicius, Frstes Buch, das vierte Kapitel, са Причањима св. I. стр. 17.

У Причањима Вука Дојчевића се у истом облику у дискурзијама филозофише о узроцима крађе, убистава и злочинстава, указује се на позоришта, као расаднике тога зла, који га шире у неморалним пикантним делима. На крају се долази до закључка, да позоришта не треба затварати, већ нека се у њима „изнесу на видјело дивни огледи нашијех јунака, мудраца, књижевника, женскијех глава“. . . . Овај закључак има моралан карактер као и Симплицијусове дискурзије.

Осим ове моралне стране имају Гримелсхаузенове дискурзије још заједљив и сатиричан тон. Пример за ово нам је II. књ. 10. глава, где Симплекс велича јунаке и уметнике, исмејавајући таштину и охолост присутних, а нарочито надувеност секретареву, који је на лак начин дошао до титуле. По основном тону, сатиричној тенденцији, овој дискурзији је слично филозофисање и сатирисање Дојчевићево у приповетци: Нити се у добру узнеси ни у злу понизи.[1]) Између осталог вели Симплицијус ово: „. . . предузех себи да говорим о овим лудостима и сваку *охолост* да казним . . . ни један ми гост за столом није био тако добар, да му нисам показао на његове пороке и да их нисам прочерупао, али први с којим сам се на знаке ми господара сукобио, био је секретар; јер када сам га назвао ковачем титула и њега због *сујетне* титуле исмејао и упитао га, какву је титулу имао први отац човечанства, одврати он: „Ти зборић као неразумно теле“.[2])

Са сличним једним оваким охолим и уображеним човеком сатирише и Вук Дојчевић у напред споменутој приповетци:

„Један приморац наше руке, човек виђен и *охол* — не знам право казати да ли с јунаштва, или што се знао боље него ли други клањати и удварати млетачкој господи, или што га никад нико видио није, да се прекршћује су три прста, или што но је ријеч нашла слијепа кокош зрнце бисера — допре још за своје младо доба до војводства на дуждевој морнарици“.[3])

---

[1]) Упореди: Simplicius, споменуте главе са Причањима, св. I. стр. 123. 127.

[2]) Simplicius, Zweites Buch, das zehnte Kapitel.

[3]) Причања, св. I. стр. 126.

Овде је сатира Вукова већ прозирна као и у Симплицијуса; као што се Симплицијус упушта са охолим секретарем у препирку и исмева га, исто тако поступа и Вук. Симплекс индиректно добацује секретару, да је на лак начин дошао до титуле у речима: „Ја славим једаред за свагда само оне, *који су својим рођеним врлинама постали племићи*“.[1] Сличне речи пуне сатире добацује и Вук свом титулашу: „Није право, ако си и војвода при меду прст окинути! *Кад ти је дао Бог да ти види торбица, што се није надала главица. . .*[2] *„Ви сте Вуче дивљи и глупи*“, добацује војвода Вуку, које речи садрже сличну грубост као секретарове Симплицијусу: „*Ти зборић као неразумно теле*“.[3] Препирка како између Симплицијуса и секретара, тако и између Вука и војводе наставља се на сасвим сличан начин. Добацују се увредљиве речи, надмеће се и надмудрује, па као што Симплекс жучном сатиром против титуле побеђује секретара, исто тако и Вук надмудри свог супарника војводу.

„Што се тиче уметности — вели Симплицијус секретару — шта су оне друго до ли празна сујета и лудост? Јест, оне су исто тако празне, таште и некорисне, као и саме *титуле*“. . .[4]

Као што чини секретар са Симплицијусом, и војвода ушита Вука Дојчевића, само да би га збунио: „А збиља: како тамо у вас подижу мушку дјецу?“ Вук му одговара: „Ваистину лијепо, тек момчић дохвати шесту годину, дамо му да чува вртла (врт) од летуштега (птица); дванаесте, затекне мало оружје, чува јагњад, јарад и шиљеж; осамнаесте — почне да носи велико оружје, чува крдо и лежи на тору; двадесете — прихвати рало и вјеримо га пак, ако је човек за чоество, ожени се и може сјести селу кнезом. Ако ли није вриједан ни чувању ни орању, нити је с жене, с кнештва, *а ми га туримо у приморје, дужду у мрнаре!*“[5]

---

[1]) Simplicius, Zweites Buch, Das Zehnte Kapitel.
[2]) Причања, св. I. стр. 125.
[3]) Упореди: Simplicius, Zweites Buch, Das Zehnte Kapitel, са Причањима, св. I. стр. 125.
[4]) Simplicius, Zweites Buch, Das Zehnte Kapitel.
[5]) Причања, св. I. стр. 126.

Као што тамо секретара и овде сатира погађа војводу, који је такође из тих крајева и допўо „*до војводства на дуждевој мрнарици*!“[1])

И у начину препирке се потпуно слаже Вук са Симплициусом. Кад Симплициусмус види да је некога увредио, почиње да се повлачи. Тако у разговору с попом вели Симплекс: „Напротив, слутио сам ја такођер са његова лица, да сам му досадан постао јер због тога *променим свој говор такођер*.“

Слично вели и Вук о себи после препирке са војводом:

„Видјех лијепо да сам због премашио — вели Вук — јер војводи ударише пламенови уз образе, кâ да сам њему приговорио, пак стадох да *одмичем и ближим*.“[2])

IV.

Када учинимо још један корак ближе правом немачком спадалу, *Тил Ајленшпигелу*, за кога немачки литерарни историчари веле да је немачки оригинал, онда ступамо на тле најдрастичније шале. Па и та најдрастичнија шала са свом вулгарношћу укуса средњовеке буржоазије заступљена је и по форми и по садржају у Причањима Вука Дојчевића, али ублажена укусом простог српског пука.

Тил Ајленшпигел је вечити путник-вагабунд сељачког порекла као и Вук, само што не доживљује толико авантура као Вук, већ као занатлија мења разне господаре и чини овима хотимице штету извршујући заповести буквално, из простог уживања да другог наједи. Има неколико места и у Вуку Дојчевићу, где Вук подвалује другима из освете, или наложени посао врши буквално из обешењаклука.

На једном се месту у Тил Ајленшпиглу прича, како је Тил ишао на ужету, неко му пресече уже, Тил падне у воду, ту се окупа, а свет га зато исмеје. Зато се Тил сада *свети* том свету, што га је исмејао[3].) Даље се прича како је опет једном приликом Тил требао ићи на ужету, измоли од публике до две стотине ципела с леве ноге, као да учини неку вештину, ципеле понесе собом на уже,

---

[1]) Причања, св. I. стр. 123.

[2]) Упореди: Simplicius, Zweites Buch, Das achte Kapitel, са Причањима, св. I. стр. 126. 127.

[3]) Das Volksbuch von Till Eulenspiegel, Die dritte Historie.

стави их горе, пресече уже а ципеле попадају на једну гомилу, услед чега међу публиком настаде метеж, гужва и туча, јер је свако тражио своју ципелу. Тако се Тил осветио публици.[1])

На сличан начин се свети Вук Дојчевић у приповетци: Свуда пођи дома дођи.[2]) У тој се причи у трећем зачелу приповеда, како су млетачки хлебари дражили Вука пецивом, јер су увек мирисаво пециво износили на улицу баш онда, када је Вук туда пролазио са Иван-бегом у шетњу. Као Ајленшпигел чини и Вук, јер кад се Вук Дојчевић касније досети „да се они милобруковићи са мном спрдају“, као што вели сам Вук, освети им се на овај начин. Купи мало звонце и почне звонити у улици пећара. Сви пећари поврве за њим, он их сад вођаше око града тамо амо један добар сат, док се касније пећари не сетише, да их вара и постиђени побегоше и вратише се кућама својим. Слична овој је и она приповетка са натписом: „Тешко ногама под лудом главом“, где се Вук такођер свети по начину Тил Ајленшпигла.[3])

У петнаестој историји у Тил Ајленшпиглу се прича како се овај спадало прерушио као доктор, и како је правог лекара лечио. Дао је овоме средство за јаку *пургацију* и на тај начин превари доктора, насади га и исмеје.[4])

Сличну ствар имамо у причањима, где Вук Дојчевић лечи болног вођу лађе на исти начин. Даје вођи неке траве за *лијавицу*, и овога увери да га је тиме излечио.[5]) Ствар је слична и по драстици у причању и по самој радњи. Разлика је на крају, што Тил Ајленшпигел, када учини овај обешењаклук, умакне, а Вук остане код војводе, да га служи, јер је војвода био уверен, да га је Вук заиста излечио.

У Лазарињу од Термеса у четвртом поглављу, које има натпис: „Како Лазариљо стуши у службу код племића и шта му се тамо деси“, налазимо у најозбиљнијој појави комику у буквалном тумачењу речи. Лазариљо *гладује* са

---

[1]) ibid. Die virte Historie.
[2]) Причања, св. I. стр. 21. 22.
[3]) Причања, св. I. стр. 34—37.
[4]) Till Eulenspiegel, Die füntzehnte Historie,
[5]) Причања, св. I. стр. 10.

пропалим племићем у његовој *мрачној кући.* Једног дана види Лазариљо укоп на улици, а за сандуком где жена нариче: „Куда га носите (мисли свог човека) у тужну несрећну кућу, у *мрачни стан*, где се *нити једе, нити пије?*!“ Лазариљо брже боље утрчи у кућу, закључа врата и јавља господару, да му носе мртваца у кућу са речима: носе мртваца у *мрачну кућу*, где *се нити једе нити пије*, нашто се племић слатко насмеје.

Ову комику у игри и буквалном тумачењу речи је Тил Ајленшпигел умео да претвори у драстичну радњу. У четрдесет и првој историји се прича, како је Тил служио код једног ципелара. Да би се упутио у посао, пита газду, какове мустре да реже од коже. Овај му одговори: „Велико и мало, као што свињар кроз врата тера напоље“. Тил узме кожу и изреже из ње облике свиња, волова, теоца, оваца, коза, јараца и облике других животиња. Слично чини Тил код ковача у тридесет и деветој историји, где му ковач налаже, да сутра ујутру рано устане и да све кује једно на друго што има, и да прави клинце. Тил узме клеште, гвоздену лопату и све друге ствари и све метне заједно на ватру и скује уједно, и од тога је сада правио клинце. Сличне ствари се налазе и у четрдесет и другој и четрдесет и трећој историји у Ајленшпиглу.

Употребу ове шале са буквалним тумачењем речи, налазимо у причањима Вука Дојчевића у приповетци: „Или каменом о лонац, или лонцем о камен, тешко лонцу“. Ту се прича, како је на Морачи у Црној Гори скочио човек с моста на једног, што је под мостом ловио рибу, и овај остане на место мртав. Родбина није задовољна са земаљским судом, већ наиђе на шаљивчину Вука Дојчевића, да он ствар праведно суди. Вук као осуђује онога што је скочио с моста и убио човека и вели му: — „Зло си, криво урадио да притиснеш права човека — *ко сломом убије под сломом и гине.* А свиколици из гласа: „Сребром ти се ковала, а медом примала“. Но одмах прилитају, хоће ли и овога бацити низ каменито брдо, Ожиње хриди, да и он од слома погине. „Не, ни дао бог — викнух, нијесам ја осудио, ни судио бог, да Новак умре од *слома* но *под сломом*“.

А како? припитају Брђани. „Ваистину лако! сутра по причешћу нека Новак пође да риба под мост, на оном истом мјесту гдје је падâ (пао) а ви, својта убијенога, турите с моста брата му врх Новака и викните у три пута: „*Ко сломом убије под сломом и погине!*“ Кад чу брат убијенога, да ће га низ мост турати, викне иза свега гласа: „Не би Новаку било ништа — пала мува на међеда! — но бих ја влашти погинуо, да присветим док осветим“.[1])

И тако би спор решен игром речи, буквалним тумачењем и речи и првобитног пристанка својте убијенога, да ко сломом убија под сломом и гине. Тиме ова прича Вукова добија карактер шале једног спадала, као што је она у Лазарињу и ове у Тил Ајленшпигелу.

Овде смо покушали да покажемо сличност Лазарића, Ајленшпигла и Вука Дојчевића. Но не држимо да је тиме доказано, да је народ у Вуку Дојчевићу комику буквалног тумачења речи позајмио баш из ових дела. Зна се да на буквалном тумачењу речи почива сва комичност сцене са сечењем меса у Шекспировом Млетачком трговцу, шта више има у Вуку Дојчевићу приповетка са свим слична садржаја као она прича из које је Шекспир прпао ову грађу. Наиме, пошто се у Шекспировој драми догађај на суду потпуно слаже са приповетком „Авантуре Ђанетове“ која се налази у збирци повела Ђована Фиорентина из 14. столећа под насловом: Il pecorone, па се чак и име места Белмонт спомиње, то се за сигурно може тврдити, да је Шекспир ову причу, о којој се ставља услов, да код сечења меса не сме бити ни мање ни више одсечено, него како је удешено, још мање да сме и кап крви потећи, позајмио од овог талијанског писца.

Сличну причу, чија комика лежи у буквалном тумачењу речи у уговору, налазимо и у Причањима у приповетци: „Чини добро а не кај се“. Овде се прича, како су три Пуљеза изнајмили кућу једне властеоке, да у њој рибу држе. После тога оду у трговину. Уговор гласи, да властеока рибу

---

[1]) Упореди: Лазариљо од Тормеса, четврто поглавље, Till Eulenspiegel, die ein und vierzigste Historie, die neun und dreissigste Historie, die zwei und vierzigste Historie, drei und vierzigste Historie, са Причањима: „Или каменом о лонац или лонцем о камен, тешко лонцу“, св. I. стр, 38—41.

сме предати *само њима тројици.* Но уједаред искрсну двојица и веле да су им друга посекли хајдуци и предаду сведоџбу баби, да је овај заиста сахрањен. Баба преда рибу двојици, када ал' после кратког времена ево ти трећег и он иште рибу од бабе. Бадава се баба брани, она мора да иде на суд и изгуби парницу. Баба сада позове да јој Вук Дојчевић буде заступник. Вук Дојчевић се строго држи уговора и вели судији: „Кад тврђа (уговор) изговара да баба не смије рибу предати већ свијема трома, како си осудио да је преда овоме једном?"

Судац рече Пуљезу: „Хајде, доведи ортаке, а риба ево".

И овде је вешто оперисање речима језгра, која скрива у себи комичан момент као код Шекспирова Млетачког трговца и свих оних приповедака, које напред наведосмо из Лазариља и Тил Ајленшпигла.

Показавши дакле на све ове изворе комике игре речи у Вуку Дојчевићу, можемо закључити, да је сва европска књижевност 14. и 15. столећа имала ето у игри речи и у буквалном тумачењу речи заједничку форму, у којој је изнашана комичност, а то је све црта спадалских шала.

Држим да ми није потребно упоређивати Вука Дојчевића и са осталим романима о спадалима. Главне црте спадала и основни карактер тих дела садрже ево и ова три дела ове врсте. Чак би могли истаћи још много и других сличних места Вука Дојчевића и са овим узорима, но, пошто себи стављамо за задаћу *да у главном укажемо* на ту сличност, а не у свакој ситници да је истичемо, доказавши ту сличност у главном, свршили смо ту задаћу у овој радњи.

X.

Износећи ову сличност између Причања Вука Дојчевића са индиским и шпанским романом о спадалу и другим шаљивим мотивима са запада, не мислимо, да смо побили вредност овим српским народним приповеткама. Уопште је мало наћи скроз оригиналних дела у светској књижевности без страних елемената. Све се понавља — казао је још стари премудри Соломун; понављају се мисли, мотиви и правци у књижевности. Највећи песници су мислили као њихови претходници, позајмљивали им мисли,

грађу и карактере и све ово на свој начин обрађивали и прилагођивали све то на сувремене одношаје. За Шекспира се тачно зна одакле је црпао грађу за своје драме; исто се то зна и за остале светске песнике и књижевнике. Пре неких десетак година су Сардуа оптужили плагијатом.

Држимо да се Сардуу учинила неправда. Немци не нападају свог Валтера од Фогелвајде, што се ревносно служио аријском песничком ризницом. До душе Валтер од Фогелвајде је знао, да страним мотивима даде сувремен значај, заодео их је својим назорима и прожео својим субјективним осећајем. Но ни Сардуу се не може противно пребацити.

Када су Шекспиру једаред пребацили, да је читав један став позајмио од другог једног писца, он одговори: „Отео сам девојку из лоша друштва и увео је у добро.“ Тим речима је Шекспир санкционисао право на позајмљивање стране грађе, али је уједно и показао у својим делима, како се мора та грађа обрађивати. То је исто показао и српски народ у Причањима Вука Дојчевића, јер поред све ове сличности између Причања, романа о спадалима и шаљивих страних мотива, ипак се Вук Дојчевић разликује од својих узора, а у многом надмашује ове.

Вук Дојчевић, сама личност му, његов карактер, има на себи чисто народних црта. Он је дубоко моралан, дигнут је још у вишу моралну сферу, него немачки Симплицијус, а од спадала Лазарија и Ајленшпигла знатно одудара својим финим укусом.

Поред свег утицаја романа о спадалима на Причања, Вук Дојчевић је ипак само шаљивчина. Он пође трагом својих узора, али у одсудном тренутку лолинску ћуд промени и место да на цедилу оставља објект своје шале и сатирисања и место да му се брутално наруга, као што то чини брутални Лазарило са својим слепим просјаком у 2. гл., где овог пушта да главу разлупа о стуб и полумртва га оставља, или као што то чини Ајленшпигел са сваким својим објектом шале, Србин Вук Дојчевић ублажује као и Симплицијус, али још са том разликом, што за тим конзеквентно тежи према једном моралном циљу. Вук Дојчевић је моралном идејом више прожет, него узор му у овоме, Немац Симплицијус Симплицисимус.

Када оно Вук у препирци са војводом овога добро испрескаче и када га упореди са најгорима из своје домовине, почне Вук да одмиче и да блажи. Али не само привидно, већ фактички мења и ћуд према војводи, прекида шалу, као што сам вели: „Но да прекинемо шалу и да се мушки поразговарамо!“ и прелази на чисто морално поље. Вук ту успе да задобије војводу, да овај отхрани једно сироче, што га по мајци својака.

С каковом дубоком љубављу према ближњем одише Вуков опис помора од куге: „Сто сам пута претрнуо и длаке ми се јежиле гледећ у половину опустелих домова“ и т. д.[1]) Вук се шали а понекад се и руга другима, но само из осовете, али сви његови „штиклови“ се свршују касније моралним делом. Вук је свуд племенит, а не протераница као на пр. Тил Ајленшпигел. Он је наиван, зато и може онај вођа да га води по Млецима по вас дан и да га на крају остави сама; Вук је несебичан и овим цртама се Вук приказује као право дете српске Боке Которске, које дете је, потуцајући се по свету, умело да очува врлине својих старих и добре наклоности, које су покољења гајила и у крви предали их Вуку. Вук Дојчевић је прави правцати Србин нацијоналиста, прожет том идејом и он у XXXVI. приповетци исмејава оног „с ону страну Неретве“ што вели да нема српског језика. Дакле Вук Дојчевић има на себи пуно српских нацијоналних црта. Народ је примио приповетке о спадалима са стране, радо их је пригрлио, јер су одговарале ондашњем укусу, али тај спадало из света Лазариљо, Гусман од Алфараче, Ајленшпигел, Симплицијус, Жил Блас и сви други се сасвим посрбљују у Вуку Дојчевићу, примају српску нарав, а њихове су приповетке прожете српским обичајима, филозофијом и дубоким српским нацијоналним моралом.

XI.

Причања Вука Дојчевића су скоро осамљена појава у српској књижевности. Ове приповетке не стоје у опозицији према дубровачкој књижевности као шпански роман о спадалу према ритерском роману. Али једва можемо да

[1]) Причања, св. I. стр. 76.

нађемо мало везе овим приповеткама са дубровачком и осталом српском књижевношћу. У новој српској књижевности држим, да је сличне мотиве обрађивао Сремац, а у свом Вукадину се и садржајем и формом много подудара са Вуком Дојчевићем. Причања Вука Дојчевића и приповетке о спадалу још нису извршиле своју мисију у српској књижевности. Те приче су неисцрпно врело шаљивих мотива за приповетку, роман и драму и наше хумористе и сатиричари ће морати захватити из њих, ако буду хтели да српску шаљиву књижевност подмладе.

И нехотице нам се намеће питање: које је од наведених романа о спадалима могао утицати на причања Вука Дојчевића, и којим начином или путем су дошли ови у Боку и Паштровиће. Да ли су српском народу, који је створио Вука Дојчевића, били познати шпански романи о спадалима, или су шаљиве приче, које су поплавиле биле западну Европу, дошле преко Шпаније у српске крајеве? Позитивно одговорити на ово питање није могуће, јер нам недостаје и најмањи траг, најсићушнији историјски ослонац, да можемо што позитивно потврдити.

Зна се да су Бокељи већ од хиљаду година амо морепловци;[1]) као трговци, путници морнари бродили су по читавом Јадранском и Средоземном Мору. По гдекоји су могли знати шпански, пак су ове шаљиве приче могли донети из Шпаније. Но најверојатније ће бити, да су те приче дошле преко Италије и талијанским су језиком пренесене са запада у Боку. Ово мишљење налази своју потврду у том факту, што се зна, да је Лазариљо од Тормеса, Симплицијус, Гусман од Амфараче и Тил Ајленшпигел били преведени на талијански језик одмах чим су штампани на шпанском, односно немачком језику. То је могло бити у 16. и 17. столећу, пошто се оваке популарне ствари врло брзо шире, као данас популарне песме, то можемо од прилике рећи, да се приче о спадалима већ у ком ранијем столећу одомаћиле у Боци Которској, па пошто су све те приче шаљиве и једног жанра, (том спадалу дао је српски народ име Вука Дојчевића), народ их је пренео на посрбљеног спа-

1) Бококоторска трговачка флота је славила прошле године хиљадугодишњицу свога опстанка.

дала Вука Дојчевића, и све што је касније и сам у том стилу створио, све је приписао Вуку Дојчевићу; он је био та личност, којој су приписивали сву шалу и досетку, као што се то десило са немачким Тил Ајленшпиглом, с којим Вук у овом погледу показује највише аналогије.

Остаје нам још једно отворено питање, наиме: Како се могло десити, да су те приче о спадалима дошле само у Боку, а не и у Дубровник, где је књижевност била још у цвету, када су авантуристички романи о спадалима били освојили књижевност и на западу Европе, мада у дубровачкој књижевности налазимо шаљивих мотива обрађених у машкаратама?

Факт је, да је култура и књижевност у оно време са запада долазила ка Србима на балканском полуострву прво преко Дубровника, затим преко Боке, кроз долину реке Неретве у Херцеговину и кроз неке друге приморске градове.

Када се на западу одомаћила ова врста шаљиве приповетке, дубровачка књижевност је већ имала свој класични правац у појезији. Дубровник је град најобразованијег српског живља, аристократских навика у животу и класичног образовања у књижевности, а књижевници махом беху пореклом из аристократских породица или свештеничког реда.

Роман о спадалима, који је пореклом из нижег сталежа, није могао годити већ прекаљеном укусу Дубровчана.

Да је та новина на западу била од једног Таса, Дантеа или Петрарке, она би у дубровачкој аристократији нашла прве своје обожаваоце, но спадало беше и сувише прост са својом вулгарном шалом, драстичним досеткама и доживљајима, у којима игра главну улогу обичан пробисвет. Дубровачки књижевни кругови беху од старина аристократског укуса и васпитани у верском правцу, те Вук као прост спадало, са својим (досеткама) авантурама није могао ући у књижевност. Шаљиве мотиве су пак обрађивали у финијој форми, која је одговарала аристократском укусу Дубровчана.

Публика Боке Которске је пак пук, народ, па и оно, што није пук тамо, по укусу и навикама је обичан грађанин. Том народу се спадало морао допасти, јер и шала и досетка и авантуре у том роману потпуно одговараху гра-

ђанском и народном укусу српског становништва Боке Которске.

Док се дакле у Дубровнику развијала класична поезија, која је одговарала образовању ондашње публике и аристократским навикама и укусу госпоштине дубровачке, дотле се у Боци Которској причале народне приповетке, и када дођоше шаљиве приче о спадалу са запада, пошто су потпуно одговарале духу народном како ведром шалом тако и вулгарним садржајем, народ их је примио као своје и препричавајући их, давао је тим приповеткама своје назоре, по гдекоји сличан доживљај из свог живота и испретплетао их својом шалом и филозофијом.

Остаје нам, да одговоримо још и на питање, које нам се само од себе намеће, наиме: откуд та сличност између шпанског романа о спадалу из 16. столећа са Вуком Дојчевићем, који је, по причању народном, живео у 15. столећу, откуд дакле у „Причањима“ шаљивих мотива из шпанског романа, кад изгледа, да је шпански роман касније постао, него што је Вук Дојчевић, по причању народном, живео?

Код решавања овог питања морамо се најпре позабавити историјском личношћу свих ових шаљивчина као и Вука Дојчевића. О немачким шаљивчинама, о попу Амајсу и Тил Ајленшпиглу дуго се водила полемика, да ли су ти људи заиста живели, и ако су живели, да ли су те приповетке, које се њима приписују, заиста њихови доживљаји. Критичким испитивањем се на крају дошло до резултата, да се њихове личности историјски не дају доказати. За Тила Ајленшпигла се само толико зна, да и данас у Мелну показују надгробни своменик његов, но поред свег тога литерарни историчари мисле, да је Ајленшпигел само надимак, којим хоће да се оличи шала, а никако није историјско лице. За Штрикерова попа Амајса је утврђено, да су то приче старог порекла са истока, које је немачки народ на свој начин преиначио, а Штрикер их скупио и дао им познати наслов.[1])

---

[1]) Види о томе: Die Streiche des Pfaffen Ameis von dem Stricker, aus dem Mittelhochdeutschen übertragen von Karl Pannier. Vorbemerkungen. Види даље о овом питању у немачким литературама од Шерера, Енгела, Кајтера, Кенига, Клугеа, Вернера и др.; види даље: Das Volksbuch von Till Eulenspiegel. Vorbemerkung од Карла Панира.

Исто то смемо казати и за Вука Дојчевића. О њему немамо нигде историјскога трага, осим у причању народном. Према томе Вук Дојчевић је фингирана личност, као и шаљивчине немачке. Ако је пак у XV. веку заиста живео шаљивчина Вук Дојчевић, онда смемо прихватити теорију немачких литерарних историчара о Амајсу, Тилу и другим шаљивчинама, према којој теорији је народ све шаљиве приче своје приписивао једној личности, прогносцираном шаљивчини. У Немачкој су у 13. столећу све традиционалне шаљиве приче приписивали попу Амајсу, у 15. столећу попу Каленбергу (Der Pfaff von Kahlenberg), у 16. столећу Тилу Ајленшпиглу.[1]) Исти случај је и код српског шаљивчине на приморју. Вук Дојчевић је фирма, којој је народ у Боци приписивао све шаљиве приповетке, и оне, које је сам измислио пре Вука — сличан случај имамо и у Насредину[2]) — и оне, које је народ донео и доносио са стране, све до доба, док ове приче није Љубиша скупио. Бокељи су међутим путовали још у стара времена, па су долазили у 16. и 17. столећу па и касније, кад је цветао роман о спадалу, у Шпанију и у Италију и друге земље, где су чули ове шаљиве приче и донели их у свој крај.

Није то једипствен случај у нас, да се једном лицу приписивале шале и ванредне духовне и телесне особине. У Босни и Херцеговини има пуно шаљивих прича, а све те о спадалу приписују се шаљивчини и спадалу Ери. Осим тога знамо да је од најстаријих времена омиљена форма у свих народа, да народне јунаке заодевају најлепшим својствима. Грчки народ је свог Ираклија заодео свим знацима јунаштва: снагом, енергијом, Немци су то исто учинили са својим Сигфридом а о српском Краљевићу Марку да и не говоримо.

Причања Вука Дојчевића, све ако је овај шаљивчина заиста живео, нису била завршена у доба, када је живео Вук, већ је народ све, што је касније сам измислио и са стране донео, приписао Вуку Дојчевићу, па можда још и данас то чини.

---

[1]) Види о томе: Koenig, Deutsche Literaturgeschichte, Bd. I. стр. 147. 257. 258. E. Engel, Geschichte der Deutschen Literatur, Bd. I. стр. 86.

[2]) Види: Köhler 484.

XII.

У овој расправи смо покушали, да докажемо сличност причања Вука Дојчевића са романом о спадалу и шаљивим приповеткама са Запада, а сад ћемо да установимо књижевну физиономију му.

Причања Вука Дојчевића се слажу са приповеткама и романом о спадалу свих народа и у форми и садржају. Као у овим делима, тако и у Вуку Дојчевићу главну улогу игра шаљивчина пробисвет, који мења разне господаре, доживљује безброј авантура; као у приповетци и роману о спадалу, тако се и у Вуку Дојчевићу епизодски ниже приповетка за приповетком, које су само у главном лицу спојене у једну целину; автобиографски карактер романа о спадалу је и у Вуку Дојчевићу конзеквентно спроведен. И сам карактер Вука Дојчевића показује сличност са спадалом; као ови, тако је и Вук Дојчевић лукав, препреден, умешан; уме да се из сваке неприлике на лак начин извуче, као и узори му. Велика се сличност огледа и у спољашњој форми; употреба дискурзија, буквално тумачење речи и сам аутобиографски начин писања нам доказује, да су причања Вука Дојчавића створена под утицајем приповедака о спадалу са истока, шпанског романа о спадалу и сличних узора му из других европских књижевности. На основу реченог сада смемо коначан суд да изречемо у овом ресумеу: *Причања Вука Дојчевића јесу један део западне европске шаљиве књижевности, која је под утицајем индиских шаљивих мотива постала у 12. и 13. столећу, а у 16. и 17. столећу се развила у шпанском роману до врхунца. На Вука Дојчевића је највише утицао авантуристички роман о спадалима, чија је отаџбина Индија а затим Шпањолска. Тамо су први представници приповетке о лолама из доба Риг-веде, а овде први представник му Лазарило од Тормеса, Шпањолца Мендосе. Ове приче су преко Италије дошле у Боку Которску, јер су одговарале највише укусу народа српског у Боци, ту их је народ примио као своје, од спадала са истока и запада је створио свог шаљивчину и спадала Вука Дојчевића и овога заодео својом, народном шалом, хумором, сатиром и досетком и прожео га дубоким народним моралом, а касније скупљач тих народних приповедака Љубиша, додао му је још и своје филозофије и поезије.*

СИРОМАХ ПУТАН

ПРИПОВЕТКА

ОД

МИЛАНА АНДРИЋА

Јест додуше био хуља, лопов, паликућа, убица, али — кад су га једнога јутра нашли расцопане главе, мртва под „баштинама“ накрај села, — не беше ваљда ни десет петнаест њих у селу који не рекоше — „Сиромах Путан!“

Па кад га је скоро све село тако ожалило, зашто да не кажем и ја — сиромах Путан!

А кад добро расудим — иако је Путан заслужио вешала — над мртвом главом изражено то саучешће мојих земљака имало је свога дубока етичкога разлога. Само је штета што не могу јамчити за то, да су моји земљаци били свесни тога разлога, који са тисућу човечјих слабости претрпан лежи у дну душе човечје, те га само избрани могу да ишчепркају оданде. Јер и данас ми се чини да не би било тога саучешћа над мртвим Путаном, да је он на вешалама завршио. Рекло би се било — крао је, палио је, убијао је, па му је закон судио за те злочине његове. Закон и правда би изнели живим речма пред очи светине сва недела његова и довели би их у непосредну везу са последицом тих недела — са смртном казном његовом. А те би речи потиснуле у страну све друге мисли, угушиле би све човечније осећаје светине, те би гомила и сама нашла заправо, да џелат угаси свећу Путанову животу. И ником не би ни на ум пало — као што се ни сада нико не нађе да се упита — шта је навело Путана на толика неваљалства? — Мени се чини да су моји сељани само зато ожалили Путана,

што је уморство његово била загонетка коју ни до данас нико није одгонетнуо.

Ко га је убио? Зашто га је убио?

На та питања нико не знаде да одговори.

И то је управо био повод оном сажаљењу. То, што не знадоше — зашто је Путан, па баш ту, под баштинама накрај села, освануо мртав, и ко му је дошао главе?

Са тим убиством је напречац нестало предива за даље испредање бајки о страховитом лупежу. А бајке су тако слатка храна души непросвећене светине ионда, када ју од њих језа подилази.

Зашто је Путан дотерао дотле, да га је, напослетку, неко тако крвнички, са секиром смакнуо, — о томе, кажем, нико не размишљаше у селу. Али, кад вам испричам цео његов живот, ви ћете наћи онај етички разлог са којег ћете и сами рећи — сирома Путан!

Чујте, дакле.

Путан је био огранак циганске лозе. Али му се још дед, или ваљда још чукундед посрбио и постао поштен човек. Старо би му порекло потрзали само онда кад би хтели да га наруже. А иначе је био и он и отац му свагда и у свакој прилици Србин. Само им се у кући држао стари обичај, да детету циганским именом тепају. Путанова су оца још у коританцету прозвали Фукалом, па Фукало остао до смрти. Који му се сећаху деда, знали су и то, да су га звали Шабан. А претци Путанови били су сви редом коњушари сеоски. Како је који од њих испустио „звечку“ из малаксале руке, сместа ју је прихватио син му, да с њоме зазвекеће кад се сеоска ергела сувише размили по утрини којој ивице не можеш оком дохватити. А док није „спахија отео утрину и рит“ од мојих сељана, дотле није сеоски коњушар био којеко и којешта. Поуздани су то људи били, којима се поверило толико благо.

Која тисућа коња и говеда пасла је и множила се на утринама и по ритовима мога села. А овцама и крмадима ни броја не беше — у она стара времена.

Та стара сретна времена прохујала су давно идавно! Али ја још врло добро памтим кад је у мом селу и онај најхуђи сиромак пуштао по четири своја коњица у вршај.

Хранио пиљеж своју белим смоком. Није био жељан маена залогаја. А све је то долазило из рита и са утрина.

Возио сам се онуда толико пута! И преко и уздуж. Буде да пролазимо кроз сеоску чорду на паши. Докле оком дохватиш — све се поље бели и сија од товних говеда. Другипут опет натрагамо на раштркану ергелу, па се четврт сахата возимо док ова пе остане иза нас.

А читавом том ергелом командовао је и бригу водио о њој Фукало, сеоски коњушар. Помагао му је у томе његов син и један бујтар. Дабоме — Циган.

И никада да је и једног омета пестало са наших утрина, сем ако је курјак какво глупаво кљусе раздерао.

Али за то опет, кад је Фукало свој бир сабирао по селу, чистије би му жито давали сељани него и самом проти.

(Јест. Моје је село било некада седиште окружног проте).

Једном, кад је пролазио с натоварених коли покрај школе, нашалиће с њиме мој дед:

„Море, Фукало, ја сам учитељ а ти си коњушар. Али мени се чини да ти више бира сабереш него ја“.

„Али ја имам и десет пута више дјака него ти!“ — отпали му Фукало поносито.

Фукалов син Путан, — да га је веверица родила, не би могао бити живљи, еластичнији, окретнији.

Узмите кап живе на длан, па колико вам она буде мировала, толико је и Путан могао мировати.

Мати му је умрла — он још није био кадар да сам себи комад хлеба одсече. А од тринаесторо деце Фукалу је остао само његов мезимац Путан. Читав низ гробова имао је један да оплакује.

Кад је сахранио жену, ону плетену и с блатом олепљену кућицу код гробља у којој је преко педесет душа његове поврзе угледало света и очи склопило, папустио је Фукало, да се други по њој башкари. Узео је свога Путана за руку и одвео га на утрине где га је чађава колиба бранила од зиме и непогоде, а сунчани зрак на пространом пољу развијао му снагу као младом јеленчету.

Ту се Путан витлао са ждребадма, напајао се чистим божјим зраком и чврснуо као кремен.

Кад је превалио своју дванаесту годину, — није било у ергели коња коме Путан не би скочио на плећа. А кад

му је дочепао се гриве и објашио га, онда је ветар могао за њим надути се да пукне, па инак га не би сустигао.

А Фукало га прати погледом испред колибе. Прати га па се смешка и у себи говори —

„Права очева крв!“

И сеоски поглавари — кад би их који наишао и видео Путана где облеће око ергеле — и они би задовољно помишљали, да ће после Фукала имати на кога ослонити то своје благо. А то се већ по себи разуме да је и Фукало тако рачунао и спремао свога сина, да буде од њега веран и поуздан слуга селу.

И ипак није тако било.

Путан беше већ одврказо момчић. Скоро да прегази већ осамнаесту годину своју. Кад је ваљало ергелу напојити, Фукало је могао без бриге лешкати на кабаници пред колибом на одбијати дим из луше. Путану је играчка била да граби толику силну воду. Није се макнуо од бунара, док се и оно најгрђе кљусе није кренуло од валова на пландиште. И кад је Путан знао већ — што неки рекао — шта који коњ мисли у ергели, — онда се догодила несрећа у којој се зачела трагичност Путанова живота.

Једнога летњег полудневa, кад је ергела нагрнула на валове, упути се — ваљда да га жеља мине — и Фукало к бунару.

Кљусад као кљусад. Навалила — које ће пре да окваси њушку у валову. Стала их вриска, хрзање и ритање, да све пође јечи и тутњи.

Фукало се уплео међу њих с бичем, да се не осакате. Ритне се некаква горопад од коња, и погоди Фукала у прса. Паде човек на леђа као пр штац, а на уста му покуља крв као вино на отворену славину. Не рече ни јао. А док је Путан прискочио к њему, дотле је душа Фукалова летела већ високо — високо!

Поглаварима први посао беше да погоде другога коњушара. Нудио им се Путан и молио их да њега узму.

„Ти си још дијете, синко. Гдје би смо ми толико благо ослонили на тебе!“ — рече му кнез и окрену се од њега.

Путану ударише сузе на очи. Није знао ни како је изишао из сеоске куће. Још мање је знао куда ће и шта ће сад.

Поглавари, од невоље, погоде једнога Мађара који је донде био некви мајчин кочијаш код Давида трговца, који је куповао коже и перје по селу а возио се на неквој кракатој рићуши, па су га отуда прозвали Рићаном.

Путан се нудио новом коњушару да му буде бујтар. Овај му рече:

„Имам ја већ мога бујтара. Не требаш ми ни ти ни онај Циган.“

Заишао Путан по селу, да тражи службе. Али је већ пре њега поранио и допро и у последњу кућу глас, да је кнез отпустио Путана из сеоске службе. Е, па кад га поглавари не ће, — ко ће онда да га прими у своју кућу?

Никоме не паде на ум да га запита — јеси ли гладан? Где ћеш преноћити?

Пусти се Путан у швапски крај, у лутеране, да и онде потражи какву кору хлеба.

У првој га кући дочекаше на гвоздене зубе.

„Торњај се одавле, битанго циганска, док те нисам . .!“ — засикта на њега некви сипљаив Шваба. А Путана обузе жеља да зубма стисне за гушу Швабу.

Од оца му је остала кабаница, пар чизама, жут нађак, коњушарски бич, један гвозденак и друге ситнарије. Кад му је понестало хлеба у торби, прода све то новом коњушару. Врећу са својим прњама, кабаницу и торбу баци на раме па хајд' у свет, да тражи срећу.

Прво је село сретно превалио, али службе ни ту не нађе. Из другог га села силом отпратише у његов завичај.

„Зло си започео“ — рече му кнез. „Од тебе ће бити скитница. Али то ти кажем, немој да нанесеш штете и срамоте своме селу, јер ћу те у „кладе“!“

(Та је казањ већ била укинута, али су „кладе“ у нашем селу, — као символ месне власти и као некво страшило — још и у то време парадирале пред кнежевом кућом.)

„Па дајте ми каквог хлеба, да се не морам потуцати по свијету.“

„Млад си, здрав си — можеш радити. Није село дужно да те храни.“

„Па дај ми ти, кнеже, посла. Радићу ја. У тебе је читав целеп говеда, — узми ме за говедара. У тебе је крдо оваца, — узми ме за чобана. Имаш чопор свиња, — узми ме за свињара. Узми ме, ако ћеш, макар теоце да ти чувам.“

Кнез разрогачио очи па и не трепће.

Путан већ завршио па чека кнежеву, а овај никако да макне језиком.

Напослетку му један од поглавара прискочи у помоћ па се осу на Путана.

„Е, гле ти штенета циганског како кефће! А гдје си те шкуле изучио? Зар кнез нема доста синова, већ баш тебе да узме у службу?“

„Па узми ме ти“ — дочека га Путан.

„Хајд' отале, траго циганска!

„Напоље!“ — закрешта кнез.

Путан појури к вратма. А кад је метпуо руку на кључаницу, окрене се к поглаварима и довикне им још:

„Велите да радим, а не дате ми посла. Гоните ме да живим, а не дате ми живјети. Је ли то право?“

Врата залупише за њим, а поглавари зинули од чуда па се зледаху непомично, као оне лутке од воска што их показују у комедији на вашару.

Пред врати Путан баци своју врећу и кабаницу на раме и потегне право у крчму. Заиште боцу вина и комад хлеба. Крчмар — неки пупав, онизак лутеран — донесе му и једно и друго. Али одмах пружи длан, да му гост плати.

„Је л', а треба ли теби слуга?“

„Ако ћеш да зачишћаваш штале, авлију и крчму, да переш стаклад, да уносиш воду с бунара и да цијепаш дрва, а што поједеш то да ти је плаћа.“

„Ја пристајем“.

„Кад пристајеш, онда овамо тај твој пртљаг. Испиј вино и поједи тај хлебац, па одмах метлу у руке“.

„Боже помози!“ — помисли у себи Путан и послуша крчмара.

Ту ноћ су покрадене гуске Давида Ријана.

„То није учинио нико други, већ онај објешењак

циганскиˮ — домислио се кнез кад му је та крађа пријављена, те дај у потеру за Путаном.

А тежак ми је посао био њега наћи, кад је већ полак села знало да је он стао у службу код крчмара! — Ено га где — од ране зоре, звиждукајући — ради све по оном реду како му је крчмар при погодби рекао.

По заповести кнежевој, отпратише Путана у сеоску кућу.

„А, лијо, брзо си долијаоˮ — дочека га кнез. „А гдје су Рићанове гуске?ˮ

„Ја нисам Рићанов гушчар, већ крчмарев слугаˮ — окреса Путан, гледајући оштро кнезу у очи.

„Води га под кључˮ — заповеди кнез кишбирову.

„Хоћу ли у бајбок или у решт?ˮ — запитаће овај.

„У бајбокˮ — допуни кнез достојанствено.

„Бајбокˮ је био некква мрачна комора у сеоској кући, куд су затварали оне кривце којима је кнез био компетентан да суди, а „рештˮ ћу вам доцније приказати.

Ето и крчмара пред кнезом, да чује — шта је скривио његов слуга.

„Мартине, не ваља што радиш. Нема пет дана како сам ти ишћерао из села опу битангу, а ти већ брже узео другог лопова у кућу. Ето. Ноћас нестало Рићанових гусака.ˮ

Крчмар се замисли мало па ће онда:

„То није могао мој слуга. До поноћи је био у крчми уз мене. Ја сам га видјео кад је забравио капију и отишао у штагаљ да легне. Видјео сам га јутрос, у зору, кад је изишао из штагља и отишао на бунар да се умије. Не може бити. Није он.ˮ

„Извидјеће се. Само ја теби кажем — не узимај којекакве скитнице у службу.ˮ

„Та нисам се ја вјенчао с њим!ˮ — насмеја се крчмар. „Смјеста ћу ти послати сав његов пртљаг. Али ти опет кажем — није он.ˮ

После је дошао један субаша па рапортирао кнезу како је ту ноћ био на Кривају па у свитање смотрио некви дим у кукурузима. Кад он тамо, — да га угуши смрад! На једном зобишту, под пепелом још жеравица, а у пепелу прљи се гушчије перје и оглодане кости.

„Одмах сам помислио“ — заврши субаша сасвим логично, — „овдје се није лисица частила.“

Држали Путана под кључем до подне, па му предали његово сиромаштво и пустили га да иде куд зна.

А куд је знао?

Шалабазао је и окретао се по селу. Завири сад у ову сад у ону кућу. Где спази редушу пред кућом, заište комад хлеба. Једна се смиловала и пружила му га, а десет их га је одбило.

Кад се смркло, пусти се у поље, у слободу. Хеј — колико је лакше дисати овде него у селу, међу људма!

Где га је умор сустигао, онде је спустио терет са рамена, раширио кабаницу па се прућио и зарекао се, да га не ће нико више видети у селу — ма како му било.

И одржао је реч. То јест, није га нико видео. Али, да су га спазили кад га је другу ноћ глад натерала да провали у једну шваиску комору и из ње изнесе два сомуна хлеба и таблу сланине, — присело би му било то зарицање!

Од тога је дана Путан почео да се туђом муком храни.

Било је у оно време по нашим ритовима шумерина у којима су се само курјаци легли, а човек није никада загазио у њих. По тим шумеринама је лутао и склањао се Путан. А кад му је храна на измаку била, увукао би се ноћу у какву швапску комору као лисица у кокошињак, па би се снабдео хлебом и смоком колико би боље могао.

Али то му се набрзо учини сићушним, досадним. А падне му на ум и то, шта ће кад сметови завађају?

„Ех, само да ми је пушка, па да ме сав свијет запамти!“ — рећи ће у један мах сам себи.

И од тога часа само му се то врзло по глави.

Пође опет једне мрачне ноћи, да окрњи чији смок. Под швапским баштинама види издалека ватру где потихо пламса. Жељан већ да види жива човека, окрене ближе онамо.

Крај ватре је седело четворо петоро сањиве швапчади који извели беху коње на ноћну пашу. А сапети им коњи, грискајући траву, размилили куд који.

Путану севну у глави мисао која га се до тога часа још не беше дотакнула.

Докраде се к једном утилу вранцу. Скине му споне с ногу па скочи на њ и — док би десет избројао — помрчина прогутала и коња и коњаника.

Није се зауставио до Врањине аде.

И на Врањиној ади су се курјаци легли. Али је ту, баш на Дравској обали, била у оно време циганска колонија од својих педесет шездесет черги, која се бавила дубљењем чунова, корита и карлица. Но, а уз то — ако је баш коме до невоље дошло — пребацивали су ти Цигани преко Драве коње и волове којима се пасош изгубио. А нису отказивали ту услугу ни у погледу ситније стоке.

Још не беше зора зарудила кад су Цигани, на топот шпанског вранца, помаљали главе испод черге и прискакали да потапшу по врату ознојена коња, и тек затим да поздраве коњаника.

Та циганска колонија је сва познавала Путана. За живота очева — хојхој! — шта је ишта пута он — тек онако — одјездио у Врањину аду. Прошалио се мало са Гагама, па онда натраг на утрине.

Али то беше свагда чинио дању. Ову рану, право рећи ноћну посету Цигани тумачише по својој логици.

„Хоћеш да те превезем у Шлавунију?“ — запитаће га један.

„Пошто ћеш ми продати ту рагу?“ — подиђе му други.

Путан се са овим другим пусти у разговор и у погодбу, и сунце није још ни прве зраке своје просуло по небу, а они свршили пазар.

Цигани — једни огледаху вранца, а други зинули на банке што их је купац бројао Путану на длан.

„Девла те убио — зар не нађе бољега кљусета у ергели?“ — приговориће један старац.

„Алвалук, море!“ — довикнуће други.

Купац изнесе испод черге тикву са ракијом. Цигани се слетили као пчеле на мед. Нису је сви ни узели на уста, а тиква празна.

„Предвостручи, море!“ — повикаше они којима није доспело. А домаћин и с главом и с рукама даје на знање, да нема више.

„Испред четника бјегао, Бог д'о, кад га првипут усједнеш!“

„Курјаци ти га растргали!“

„Ногу сломио!“

„Госа му ти га одвео!“ — благосиљаху га они што се са сухим грлом враћаху са пазара под своје черге.

Путан се већ опростио од Цигана и пошао својим путем, кад му нешто паде у памет.

Врати се натраг и првог Цигана, што га је срео, запита̀ће:

„Је ли, Тута, има ли од вас који пушку, да ми прода?“

„Имам, брате, ја. А, ево, овлицка је. Можеш је турити у рукав од кабанице. А момак, као што си ти, може згодити с њом и ластавицу у лету. Имам и пра'а и олова. И ситна и крупна. Хоћеш да ти продам? Не говори ником ништа. Ходи под моју чергу.“

Под чергом извуче Циган одпекуд жалосну, окрпљену штрицу, којој су цев ваљда већ трипут сарезивали.

„Хајд' отале с том рђом!“ — избуси се Путан.

„Рђа велиш? Рђа? Док је умијем и очешљам, свијетлиће се да ћеш моћи на њој увртати те брчиће као на огледалу!“

„Мени не треба огледало, већ пушка.“

„Та ниси је још ни у руку узео, а већ је кудиш као да ти је оца ранила.“

„Таке рђе не ће се моја рука мапити“ — рече Путан поносито, и крену испод черге. А у поласку ће као за себе: „Ја хоћу пушку, какве ни јагер нема!“

„Ни јагер?!.. Шта рече?.. Стани мало! Врати се!.. Ти би пушку какве ни јагер нема?.. А знаш ли, брајко, да така пушка вриједи онога вранца?“

„Нек вриједи и два!“

„А кад ћеш их довести?“

„Кад ми даш пушку, какву бих ја.“

„И праха и олова?“

„Свега, што иде уз пушку.“

„Доведи их сутра напоћ.“

„Морам прије пушку видјети.“

„Дођи сутра.“

Сутрадан скрије Путан — као обично — своју врећу и кабаницу у шупљу тополу, а превеси преко рамена само кожњу торбу — једини остатак од очевине му, —

те удри, вери се кроз врбаке где се само гује легу, и кроз мрачне гуште, кроз које се само кос и твор могу провући, — док није испао из шуме код прве черге на Врањиној ади.

Подаље онамо, на другом крају, дали се сви Цигани на жив посао. Једни развађују испресецане дубове, други ванцагом довршују чупове, трећи дубе корита и карлице. Све тутњи у шуми од силних удараца.

Само је Тута нашао се тога дана да мора саковати нове букагије. И док је мешином потпиривао ватру пред својом чергом, дотле је сваки час погледао онамо откуда се надао своме госту.

Циган баш замахнуо с чекићем, а Путан ће му иза леђа:

„Помоз' Бог!“

„Ех!“ — трже се Цига. Баци чекић и клеште па скочи као јаре. Растера с неким сировцем циганчад што нагрнула беху ка госту, па овога за раме и гурне га под чергу.

„Ех! Што сам ти спремио пушку, није јагер, — ни провизур нема љепше и боље! Брат брату вриједи два газдачка вранца. Али — могу бити баш и мркови, и дорати. Свеједно. Били макоје длаке.“

Путан стоји као на жеравици.

„Па дедер је већ, да је видим.“

Циган саставио над оком десни палац и кажипут, па ће још:

„Знаш — ствар!“ И онда извуче испод гомиле јастука и перина хваљену пушку.

Засија скупоцена двоцевка као да је сва од сребра. Још већма засијаше очи Путанове.

Циган узео запињати и спуштати један па други ороз, смешкајући се на Путана.

„Чујеш како ово лијепо шклоца? Ствар је то! Једанпут ствар! А знаш ли ко је ову пушку носио о рамену? Барунов инцилир. Нестало му је из кола док је он, онамо пријеко, мјерио барунову шуму. Па сад ти да је носиш под кабаницом?!“

„Хајд' не мељи толико“ — прекиде га Путан и истрже пушку из руку му, па је узе огледати и нишанити некуда. А овамо сав уздрхтао од жеље за њом.

*

Једва је даде из руку.

„Али — гле, гле! Да видиш још и ово!“ — рече Циган и извуче нову новцату фишеклију испод перине. „Па видиш ли, — све ове цјевчице пуне праха и олова. Припашеш ову згоду, стегнеш с овим брњицама, па — као прави!“

„И мој бабо је имао таке цјевчице. Само их је носио у торбици, уз кресиво.“

„Но. Сад си видјео све. Па шта велиш?

„До зоре је то све моје“ — докона Путан. А у себи дометне још — „па макар и кнежевих жерава нестало ноћас из ергеле.“

Оно није нестало кнежевих жерава, али је нестало, те ноћи, три добра млада дората шваиска, који су — уз Тутин чун — до зоре и Драву препливали.

А Путан опасао фишеклију, обесио пушку о раме па — „као прави.“

„Запамтиће ме све село!“ — прогунђао је ваљда и сто пута док се није пробио до своје тополе, од које се сада два три дана није одмицао. А у томе му духне некви ветар, да завири и у друго које село.

Опаше фишеклију испод кошуље. Упрти торбу и огрне кабаницу. Пушку узме под пазухо и спусти је низа се, па окрене оном страном о којој је знао да га не ће одвести у његово село.

Кад је испао из шуме на царски друм, сунцу је већ почео јењати онај илијињски жар, којег се Путан већ готово био зажелео.

У исти мах прође испред њега погурена старица, отуда, од његова села. На грбачи јој бела упртњача, а у упртњачи још бења погача. Левом се руком подбочила, а десну држи на грудма. Усне јој се непрестанце мичу, и све као да нешто шапуће.

Путан пристане уз њу.

„Помоз' Бог, баба!“

„Бог ти помогао, синко!“

„А куда си пошла?“

Баба уздигне главу и упре прстом у даљину.

„Видиш онај крст, што трепти на кули?“

„Па и ја сам онамо смислио. Можемо заједно.“

„Аа — баш ти хвала, дијете. Пошла сам кћери у поход. И идем, идем, а све ми се чини да не одмичем с мјеста. Ноге — као да су ми сапутане. Молим се Богу и Богородици, да ме сачувају од зла и напасти. И од тога зликовца Путана, — земља му кости изметала!“

Изненађен тим благословом, Путан се трже и стиште боље пушку под пазухом. Баци преко рамена оштар поглед на старицу па је, у чуду, запита:

„А зашто, баба?“

„Ниси ништа слушао о њему? Мора да си из далека свијета.“

„Из Шлавуније.“

„Аа . . . Код нас ти је, синко, смак свијета. Одметнуо се момак у хајдуке. Поробио већ полак села. Кнез наредио стражу. Сав шваиски крај подигао се за њим у потеру. Али објешењака или вештице и виле носе на својих крили, или га адова јама крије. Не могу па не могу да му уђу у траг и да смакну скота.“

Путану се свиди то причање старичино, те ће јој подићи:

„Па већ полак села поробио? Хо, чуда!“

„И покора, синко, и покора! Веле — не знам у ком селу — убио трговца и трговкињу, па им похарао сву кућу. Није оставио ни клинчића у зиду. Па се пријети — веле — да ће нам једне ноћи запалити село на свечетири краја. А шта не ће учинити харамија? Веле, зликовцу је свеједно — а убио чојка, а убио врану. Па се бојим, синко, да не натрага на ме. Веле, не смишља он кога ће, већ ко му се на путу нађе.“

„А познајеш ли ти Путана?“

„Никад га видјела нисам. И да Бог да, моје га очи и не видјеле никад!“

„Не би он теби, баба, ништа.“

„Јој мени старој кукавици! Далеко му лијепа кућа!“

Сунцу се и последњи зрак угасио. Тама почела заоравити већ и ону румен сунчеву што га вечито прати по Божјој васелени, кад наши путници стигоше под село.

Путан изненада застаде пред старицом.

„Погледај у ме добро, баба, да ме запамтиш. Не бој се ништа. Ја сам Путан.“

Баби клецнуше колена. Стаде на махове спуштати се као да у земљу тоне. Напослетку се претвори у клупче.

Путан је узе за руку да је подигне, храбрећи је међутим како је боље знао.

„Та рекао сам ти — не бој се. Устани. Лажу, пси. Није Путан још никога убио. Не ће ни тебе. Већ поздрави кнеза и реци му да се Путан потуца по свијету, тражећи коре хлеба. А ти сад пођи с Богом у село, а ја ћу овамо.“

Старица дахну душом и убрза корак, а он удари спрва у страну, али се нешто предомисли и навије онамо откуда је и дошао.

Путем му се изређаше по памети све бабине речи. Поробио полак села. Убио трговца и трговкињу. Стража. Потера.

Код ове чисто узвикну:

„Ех, — сад да ми наиђе та потера! Да скруним у њу ову драмлију!“

Зграби пушку у обадве руке, а заоштрио очима као да је пред њим противник који се залетео да кидише оштрим ножем на њега.

Кад га мину та узрујаност, спусти опет пушку низа се и — блендајући тамо и овамо — пође нехатним кораком као човек, ком је свеједно — куда ће га ноге однети.

А није баба из прста исисала оно што је успут испричала Путану.

Тужбе због честих провала и крађе додијале већ кнезу и поглаварима. Кнез је уистину наредио с ноћи на ноћ стражу и у селу и око села. Али је тешко ноћу твора уочити кад се кроз коровину провлачи к ноћишту ситне живине. А и стражари јамачно мишљаху — боље да нестане и које табле сланине, него — случајно — њихове главе са рамена.

Кад оно поче нестајати и пвапских коња, пред сеоском се кућом дигао урнебес од тужбе, грдње и лелека. Уз то се излегоше и оне бајке о убиству и похари трговца и трговкиње у — нико не знаде рећи у којем селу. А на кога ће пасти — та на кога је и могла пасти сумња, већ на Путана. Све село беше готово да отрова узме на то.

„Оно јест да је млад, објешењак, — али смо ипак погријешили што га не узесмо за сеоског коњушара. Јер,

који тако вјешто зна красти, тај би знао и сачувати од крађе“ — мудроваше кнез. Али — доцкан достиже ту мудрост! Да сачува село од већега зла, не остаде му друге, већ да пријави вишој власти све похаре и крађе.

Власт пошаље два вармеђска четника, наоружана пушкама и нацацима, да чувају село и да ухвате штеточињу.

Тумарали четници сву недељу дана по селу, по хатару и по риту. Али — Путану нигде ни трага ни гласа.

Увидео, хуља, из бабина причања, да ће му добро бити — ма и неко време — држати подаље од села.

Улогорио се у суседном риту. У младом врбаку на Дравској обали, по сахата од Врањине аде. Саплео себи колибу дубоко у густишу, куда ће човечја нога тек тада крочити када тај врбак за сечу сазре.

Ту је Путан све до зиме дембелисао. А хранио га је Тута, онај Циган који је знао где је и кад је нестало пушке и фишеклије барунова инцилира. Хранио га је као што су некада газде храниле каквога надошла скитницу који ће место газдина сина ићи да „служи цара.“

Кад је зазимило, превезе Тута Путана у Славонију к своме знанцу, чија је кошара свагда била отворена сваком кљусету и марвинчету, које је кадро било да преплива Драву.

Тај гостољубив домаћин узме Путана, токорсе, у службу, а заправо у ортаклук. И изучи га свима оним зпацима, на које ће му ваљати изаћи на Дравску обалу, да прими „пришелце“. Поучи га шта ће и како ће у случају „какве незгоде“. Једном речи — уведе га у све тајне своје „трговине“. И домаћин се те зиме осведочио, да је Путан поуздан, добар ортак. А и овом се боље свиђао тај ортаклук него дрешење спона на шваиским коњима. И мишљаше — сад је на „сигурну мјесту“.

Али — не лези, враже!

Око Ђурђева дне, бахну некви сережани па стану испитивати Путана — ко је и откуда је, и колико му је година. И напослетку затражише му пасош, или какву исправу.

Не збуни се Путан већ окрепе као огњилом по кремену:

„Немам. Али могу сутра прије̂ћи у моје село и донијети вам.“

На том је и остало, јер је домаћин међутим већ изнео био рогожњачу с ракијом.

Чак при поласку, пред кућом већ, сетио се један од сережана да се осврне и да довикне Путану:

„Сутра да си отишао по пасош!“

Ортаци обојица нађу, да то не ће бити згорег. А сутрадан, наруча се Путан рано шлајбочић с новци подвије под увењачу, газдин — ортаков — стари кожушак славонски баци преко рамена па се простим рукама пусти на пут, у своје село, — и не мислећи о том, да ли се онде когод још сећа њега.

У риту одреже подобар живић — тек да се има су чим одбранити од вашака онамо преко, на утринама.

На Драви, према Врањиној ади, тури у уста по два прста од сваке руке и звиждне двапут узастопце. На тај звиждук — док би оком трепуо — са Барањске стране скочи Циган у чун па завесла из све снаге те у часу превезе свога познаника.

„Но, шта је?“ — дочекаше га Цигани на обали.

„Ништа. Идем у село“ — запуши их Путан и остави их да погађају оно друго.

Са висока насипа крај Халасице пуче пред њим непрегледна утрина, његова бивша „царевина“.

Беше већ дубоко загазио у њу, кад му око дохвати и ђерам на бунару на којем је он до недавна напајао сеоску ергелу.

Ej — како би он радо чинио то и сада, и док је жив!

Види већ и колибу коњушареву, где је баш у тај мах — судећи по диму што се у гушћем замотљају подиже — морао неко ватру подстакнути.

Срце га повуче онамо. Убрза кораке, не скидајући ока са чађаве колибе, у којој је он „мали цар“ био.

По часа брза хода, — и ено га већ на опсеку где спушта ведро у бунар, да загради и напије се воде, — да загаси ону ватру у грудма.

Спусти ведро и погледа свуд око бунара. Око му застаде на оном месту где му је отац душу испустио.

Дође му да се заплаче. Али у тај мах, онамо од колибе, залаја пас коњушарев.

Путан се трже. Скочи са опсека, дохвати онај живић и пође на сусрет псету, а тим ће правцем равно до колибе.

Пред колибом коњушар простро по земљи опаклију па баш изручио на њу тарану, ту омиљену храну мађарских коњушара, говедара, свињара и чобана. Пуши се масна тарана, а мирис јој голица нос и буди прохтев и ономе који се сит наблаговао.

Коњушар се спусти на једно, а за њим бујтар му на друго крило од опаклије. А кад већ зарише са дрвеном кашиком у тарану, па и омастише брке, позваће коњушар и госта.

„Ходи, Путане, држи с нама“.

„Нисам гладан“ — одговори овај хладно, и не гледајући онамо, па се спусти тромо и налегне се на колибу. Није што би био уморан од дуга хода, већ што га и миле и тужне успомене скрхаше одједанпут — био је сав немоћан. У томе часу могло би га било макакво губаво шкембе шваnско савладати.

Она двојица већ поручали тарану. Бујтар се подигао да доваби ергелу на бунар. Коњушар размазао с длаком заосталу маст по опаклији па се пружио колик је дуг, да одспава свој полудневни санак на пригревици, — а Путана још увек заносише мисли по успоменама од рана му детињства па до тога часа.

Тек када настаде вриска и топот коња око бунара, тек када и коњушар ђипи и потегну онамо, — разабра се и он, скочи на ноге и одјури у село.

Пренеразише се од чуда кнез и она три четири друга поглавара што се затекоше у сеоској кући кад Путан крочи у судницу.

„А гдје си ти, харамијо!“ — узе га на одговор кнез.

„Ево ме“.

„Видим да си сад ту. Али куд си се скитао до сад?“

„Нисам се ја скитао, већ сам служио и служим и сад у Шлавунији“.

„А гдје су она три коња Сеплова?“ — испитује га даље кнез.

„Нит ја знам Сепла, нити сам сеоски коњушар, да одговарам за његове коње“ — рече немарно Путан.

На то скочи пред њега један од присутних поглавара — главом Сепл — па се разрогачи и засикта:

„Из моја авлија си одвео моја три лијепа коња!“

„Одвео их је ђаво! Не знам ја о томе ништа.“

„Знаћеш, док те четници свежу у кврга!“ — попрети му разјарен Сепл, показујући и с рукама и с ногама, како ће га четници везати.

„У решт с њим!“ — закључи кнез испитивање, и Путана отпратише у решт пре но што је дошао до речи да затражи пасош.

„Решт“ је била стара квадратна зграда која је према околним кућама изгледала као некава кула. Лежала је на слободну, неограђену простору. На њој беху ниска, узана, од дебеле храстовине сакројена врата, сва унакрстице гвожђем окована. И био је на њој — за три аришина више највишега човека — прозорчић, кроз који се само совуљага могла провући. Сав унутрашњи јој намештај беше хрпа истрвене, побуђавиле сламе, а споља је изгледала као напуштен замак давно идавно изумрлих силника. Данас јој ни темеља нема.

У „решт“ су привремено затварали веће кривце. Оне, којима је вармеђски суд имао да суди. А пошто су сеоски поглавари нашли да и Путанова ствар спада пред тај „велики суд“, то су, добоме, и њега турили онамо, да га држе под кључем док натарош не напише пријаву суду, и док овај не пошаље оружане четнике по њега. А за већу сигурност, ноћиваће два кишбирова с њиме у решту.

Кад шкрипну за њим зарђана брава, Путан цикну у мрачном арешту као да га је гуја ујела.

„Морам вам се осветити — ма ме главе стало!“ — зарече се и прући се на сламу.

Кад је Сепл оставио сеоску кућу и пролазио покрај решта, не даде му ђаво мира, те закуца са штапом на храстових врати.

„Хеј, Путан! Твоја цајгнис већ готова. Ти ћеш већ — хенгауф! Јест, то ја тебе казала. Ја, Сепл!“

„Ал' и ти ћеш трчати око куће!“ — пропусти кроз зубе Путан.

Чим се смркло, ево ти два кишбирова на стражу. Један од њих носи кључ од решта и букагије, а други носи жижак, инпровизиран од разбијена лончића.

Уђоше у решт и забравише за собом врата. Припалише жижак, ударише Путану букагије на ноге па онда седоше крај њега на сламу, а ни речце не изустише.

У неке ће Путан да проговори:

„Људи, — ја сам гладан. Од јутрос нисам мрве окусио.“

„Хее . . .“ отатањи један стражар и зевну.

„Ваљда бих могао добити за новце комад хлеба и сланине? А не би згорег било и вина.“

После неког премишљања, рећи ће напослетку исти стражар:

„Та . . . знаш . . . оно би се за новац и могло, али . . .“

„Ех, шта си узео ту али“ — отресе се Путан и маши се за шлајбочић под увењачом. „Ево ти двије воринтаче, па за једну купи хлеба, сланине и вина, а другу подијелите вас двојица“.

Згледаху се стражари за часак, па ће онда онај други:

„Да одеш до Стане Аднађеве. Она ће ти продати и хлеба и сланине, а да пико не сазна. Али — како ћемо до вина!“

„Чујеш“ — прихвати први стражар. „Најбоље ће бити, да ја њу пошаљем у Ракин бирцуз по вино. Ни Рако није продерано решето.“

Сахат доцније, — ту је био и хлебац и сланина и вино.

Једу и пију стражари као сирочад на дађи. Једе и Путан, али се не лакоми на вино.

Кад су стражари поспали да би их могао у врећу стрпати па понети, Путан извије ноге из букагија, одбрави и за собом опет забрави врата, па све испод плота — докраде се до Сеплове куће.

Тишина, мртва тишина у дворишту и по свима зградама. Још да се не чује хркање у предњој соби, могао би човек помислити, да ту нема живе душе у кући.

У Путановој се глави залегла паклена мисао. Запишао од стаје до стаје док није нашао комад ужета, а са дрвљаника подигне добар колац па га укрсти са довратком и завеже за њ кутња врата. Запали кућу са свечетири рогља, па онда куцне на прозор.

„Хеј, Сепл! . . Сепл!“

Трже се Шваба па на прозор.

„Сепл! Је си л' ти?“

„Ја сам!“

„Гори ти кућа!“

Диже се дрека и вриска у соби. Сепл полети на кутња врата. Трза их, издиже их, — врата не попуштају. А већ чује како пуцкара суха трска на крову.

Отрчи на прозор па стане из свег грла довикивати у помоћ. А док се први суседи разбудише и прискочише, — пламен обузео већ сав кров. Једва спасише Сепла и престрављену му чељад.

Дере се Сепл као махнит.

„Путан! Путан ме је запалио!“

„Побјегао?!“ — чуде се људи.

„Побјегао!“ — потврђује Сепл. И грди, псује, проклиње и кука.

А Путан се међутим вратио у репт, забравио врата, намакнуо на ноге букагије па — „ни лук јео ни на лук мирисао“.

Почну звона откуцавати на ларму.

Путан продрма и једног и другог чувара свога.

„Хеј! Је си чуо! Устајте! Чини ми се — звони на ватру.“

Пијани кишибирови једва се разбудише. А док су они трљали очи, зевали и теглили се, — са црквене куле зачу се већ и по трећипут — „Ган, ган, ган.“

„Јест, Исуса ми, ватра је“ — потврђиваше један, и са тешком натегом устаде да извири напоље. Но брзо се врати и, одмахнув с руком, прогунђа срдито:

„Нек их враг носи!“ И забрави врата па се спусти на своје лежаје.

„Гдје гори?“ упитаће Путан.

„Чак на брдашцу. У лутерани.“

Оно „ган, ган“ што је за овим речма стражаревим полетело са црквене куле по селу, стражари већ нису чули. У решту се чуло само њихово хркање.

А Путан, задовољан са овом осветом, спремаше се унапред па обрану, не сумњајући нимало, да ће на њега пасти оптужба и због тога тешка злочина.

У швапском крају вальда нико није склопио ока до зоре. А у зору се подигла и кука и мотика швапска к сеоској кући, да повуче на одговор стражаре и да им суди, што су Путана испустили из шака, сад, кад је већ, тако рећи, под вешалама стојао.

И кнез се нашао зором, и сви поглавари, у сеоској кући. Прва им беше, дабоме, да огледају решт. И сви се упропастише кад онде затекоше Путана где окован лежи па слами, а уз њега два стражара са лесковом палицом у руци, који се заклињаху Богом и свим свецима, да целу ноћ нису тренули, чувајући зликовца.

Е, сад већ ни Швабе не вероваше Сеплу. Та — баш да је и могао умаћи из решта — зар би Путан био тако луд, да се врати под вешала!

Тако умоваше швапска мудрост.

Али ијест препредени лупеж обешењачки скројио план како ће извршити тај злочин и ипак доказати да је невин као од мајке рођен.

Још истога дана дођоше вармеђски четници и отпратише Путана на суд. Онде га бацише у апс и поведоше бескрајну истрагу због свију пријављених злих дела његових. Напоследак га ипак пустише на слободу, јер се не нађе доказа ничему од свега онога, чиме га окривљиваху.

Док је лежао у истражном затвору, имао је довољна времена да смишља и премишља: како ће се осветити свима онима о којима је мислио да су њему криви.

Опран од сваке оптужбе, са одлуком великога суда у џепу, врати се у своје село.

Сад му драговољно дадоше исправу, да може у свет — ма куда — само да је од њих што даље. А он куда ће, већ своме газди-ортаку у Славонију.

Да сте посејали били боб онога дана кад је поглаварство издало „исправу“ Путану, не би вам боб још ни изникнуо био, а из ергеле са утрина већ нестало десет комада добрих коња, и међу овима два жерава старога кнеза. Старога велим зато, јер се сад већ други поштапао са кнежевском палицом, и кладе су пренесене биле пред другу кућу у нашем селу.

Свак је био начисто с тим, да толике коње нису курјаци растргали. Јер да су, остала би била бар која проклета кост од њих.

Бивало је и отпре, да чопорак коња из ергеле оде за травом и отумари кудгод у ритине, али се за дан два и сами врате или их људи нађу и дотерају, — али ове сада залуд тражише чак и по суседним шумама и ритовима. Тражише и по Славонији, по вашарима, — свуда. И, напослетку, морадоше људи прекужити и ту штету. Али поглаварство попрети кањушару да ће га „жива одерати“, ако се још каква штета догоди у ергели.

Хм, да је само и на тој штети прошло! Али су краће сад опет учестале биле тако, да је једна трећина сељана тумарала и дању и ноћу по ритовима и околним селима, трагајући са својим несталим благом. А све се село слагало у том, да је то опет Путаново масло. И све село постало кивно на њега. Кад би му ко име поменуо, ваљда не беше човека који није шкргнуо зубима, стиснуо песницу и заверио се:

„Гдје ми падне шака, ондје ће му бити и вагроб!“ —

Једно јутро норанила два Швабе и, са гвозденим вилама на рамену, пошли у подравске ритове да траже своје коње. Путем све дрхћу од јарости и непрекидно поштравају себе.

„Химл сакрамент — да нам је набасати на тога лопова, да га натакнемо на ове виле!“

Прешли утрине и стигли под висок насип код Халасице. Лагано се успињаху горе, свеудиљ се куражећи и стискајући држаље од вила.

Кад стигоше с главом изнад насипа, са друге стране засијаше на њих два оштра ока и, као да из земље искочи, стаде на ивицу насипа Путан, који баш у тај мах беше пошао у поход својој „царевини.“

Мерише се часак два и пробадаху се са усијаним очима, док ће један од Шваба да загрми:

„Сад ти је крај!“

Поскочише обадвојица на насип са упртим вилама, и још само три скока, па . . .

У том трену издиже се двоцевка испод кабанице Путанове. Огањ плану један — и другипут, — а Швабе се скотрљаше низ високи насип Халасички.

Мало доцније пролазила туда чељад која пошла беху да купе отаву у Држевцима. Једни причаху, да су чули пушчани пуцањ што се разлегао по утринама. Други опет, да су видели како Швабе падоше наузнак са насипа, а трећи, да су баш својим очима смотрили Путана кад је испалио пушку на Швабе, и познали га.

Али је Путан иопет заметнуо траг за собом.

И поново ударила страва у село. Поглавари и о том убиству учинили пријаву надлежној власти. Читава се војска вармеђских четника подигла у лов на Путана. Налог надлежне власти је гласио: или жива да га ухите, или да га на месту смакну.

Четници су — што но реч — преврнули и дрвље и камење, да изврше тај налог. Али Путану не уђоше у траг.

И четници се већ вратили, несвршена посла, са те хајке. Својта већ ожалила ону двојицу Шваба. Село се опет смирило и ергела у потпуном броју пасла по утринама, — кад, једног јутра, нађоше Путана, расцопане главе, мртва, под баштинама накрај села.

И није било ваљда ни петнаест људи у селу који не рекоше — „Сиромах Путан!“

И никад се није сазнало ко га је смакнуо.

ЛИСТАК

АВТОБИОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА

(Наставак из VII. св.[1])

Чланци *Податци за моју биографију* и *Шта сам кад написао* згодно допуњују један други. Али нажалост нису подједнако написани, и док се у првој половини автобиограф задржава на појединим фактима и опширније их разлаже, дотле се при крају задовољава само констатовањем факата, понекад и таких, из којих се не види, да су у каквој било вези с његовим животом и радом. Осим тога често бележи факте из свога властитог живота, који су од мање вредности, а изоставља значајније. Тако н. пр. помиње, да је 1875. венчао једнога глумца, који се није истакао у својој уметности, а заборавља забележити, да је на св. Саву 1862. венчао у Новом Саду Змаја и Ружу Личанина, којој је Змај испевао своје „Ђулиће“ и највећи део „Ћулића увелака“, и да је 2. марта 1872. у Панчеву крстио Змајево мезимче Смиљку.

Ни подаци за биографију, ни списак књижевних радова (што се види већ и по Сремчевим напоменама in margine) нису потпуни. Стога ће се и једно и друго морати надопуњавати раније штампаним радовима о Ђорђевићу и његовим дневником. О Ђорђевићу је досада највише писао *А. Хаџић*, у *Застави* за 1887. бр. 173., у календару *Орлу* за 1878., у *Позоришту* за 1892.[2]) и у *Бранкову Колу* за 1901., затим је изишао животопис Ђорђевићев у *Јавору* за 1892., поводом прославе његовога педесетогодишњег рада (животопис је написао уредник *Јавора*, др. Илија Огњановић, бесумње по подацима, које му је сам слављеник ставио на расположење) и у *Бранику* за 1899. бр. 44. поводом смрти његове (овај исцрпни и врло топло написани некролог потекао је из пера тадашњега уредника *Браникова*, Николе Јоксимовића). Списак књижевних радова његових изишао је и у *Новој Искри* за 1900. стр. 156, у ком има наведених дела, што иначе нису нигде споменута; тај је списак саставио Стеван Сремац. Његови пак преводи за позориште биће бесумње најтачније побележени у књизи: *Краљевско српско народно позориште*. Преглед за годину 1886. (Издала управа).

---

[1]) У VII. св. поткрале су се ове штампарске погрешке: стр. 57. ред 18. одо Мирко место *Марко*, и ред 1. одо подло место *згодно*.

[2]) В. Грчићеву Историју српске књижевности, II. издање, стр. 218.

У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1887. Ту их бар има више но у ком било другом списку његових књижевних радова (свега 18 комада). За поједине пак периоде Ђорђевићева живота и за важније доживљаје његове наћи ћемо највише података у његовим чланцима, што их је последњих година писао у *Јавору*, у *Отаџбини*, у *Бранкову Колу* и у другим листовима. Од тих чланака биће да није ниједан изостао у списку књижевних радова, што се овде штампа.

Од животописа Ђорђевићевих нисам се могао позвати и на онај, што је изишао у *Додатку Споменику 1889.* од *М. Ђ. Миличевића* (Београд, 1901.), јер је и сувише кратак и управо удара очи својом краткоћом према животописима других људи, који су много мањим и безначајнијим радовима испунили свој живот. Али се ипак зато морам осврнути на њега и зауставити на једној напомени Милићевићевој. На страни 39. поменутога дела, у примедби, вели Милићевић: „Неки су листови писали, да је Јован Ђорђевић творац оне народне алегорије „Маркова Сабља“. То је у толико истина, у колико је он ту алегорију *прерадио*, а њу је за позорницу први спремио *Јован С. Поповић* још године 1848, па се она, таква каква је, није могла у доцније време играти на београдској позорници. Зато ју је Ђорђевић *прерадио*. То је његова мешавина у том комаду!“

Ово је тешка оптужба од једнога озбиљног писца, и она је тим тежа, што нису само „неки листови писали“, да је Ђорђевић творац „Маркове Сабље“, но што је Ђорђевић сам и штампао и дао кроз читаве десетине година приказивати под својим именом.

Шта је дакле у стари и како је могло доћи до оне оптужбе?

Нема сумње, да се ту Милићевић повео за *Ђорђем Малетићем*, који у својој *Грађи за историју српског позоришта у Београду* (Београд, 1884.) на стр. 95. вели, да је Маркова Сабља само слабо прерађен „Сан Краљевића Марка“, и да је то дело само као таково „онолику хуку и буку и у позоришту и у драмској литератури подигло“, и даље, на стр. 764: „Од г. Ђорђевића, који је толико година радио на драматском пољу као преводилац позоришних дела и као управљач позоришта, очекивали смо с правом какву ваљану, оригиналну драму; али место оригинала испаде из руку преиначена стара позната алигорија Јована Ст. Поповића: „Сан Краљевића Марка“, испаде слаба копија, да оригинал стари из златног оквира потисне.“ Међутим се и из саме Малетићеве анализе оба та комада (стр. 764—783.) види, да су то два различита дела, иако им је предмет сродан. О томе се могао и сам Милићевић уверити, а ако му ни то није било доста, онда је требало да је узео у руке обе драме, које су биле по два пута већ штампане,[1]) пре но што је онако оштру оптужбу бацио. Ово је требало

[1]) *Сан Краљевића Марка* у Београду 1848. и у Панчеву у Народној библиотеци Браће Јовановића, *Маркова сабља* у Београду 1872. и у Новом Саду 1890.

Милићевић тим пре да учини, што је морао знати, у каквим су односима били Малетић и Ђорђевић, и да је у таким случајевима најбоље, да се ни једном ни другом на голу реч не верује. Осим тога нетачно је у Милићевићеву исказу и оно, да је Ј. С. Поповић „спремио ону алегорију још године 1848, па се она, таква каква је, није могла у доцније доба играти“. Из саме је већ поменуте *Грађе* Малетићеве могао Милићевић видети, да је Стеријина драма играна већ *1847.* у Београду, па и касније 1857, 1858 и 1862, — да ли пак „онаква, каква је“ или с каквим изменама, то се у *Грађи* не види.[1]) А и Српско народно позориште играло је ту драму доста често по местима, у која је залазило. Драма је дакле била и читалачкој и гледалачкој публици добро позната, те је већ и из тих разлога, све да се и сумњало у његову књижевничку солидност, Ђорђевић не би могао „само слабо прерађену“ и „преиначену“ под својим именом на позорницу изнети, па после и штампати. Овај нам поступак Милићевићев долази тим још чудноватији (и то у једном Поменику!), што ниједна од тих драма нема велике вредности, и он нам доказује само, колико неозбиљни могу бити и озбиљни писци наши.[2])

Оба чланка штампају се овде онако, како су нађена, без икаквих измена. Исправке неколиких омашака стављене су под ( ). Напомене приређивачеве находе се испод текста. Писац их није нигде стављао. Уз *Податке за моју биографију* иду *Породичне белешке* и *Браћа и сестре*, где се износи генеалогија Ђорђевићеве породице. Ови се додаци неће штампати, но су заједно с оригиналним рукописима од оба чланка предати Матици Српској за њезину архиву.

I.

Податци за моју биографију.

Curriculum vitae.

Родио сам се у Сенти 13. новембра 1826. од оца Филипа и матере Ане рођене Малешевићеве. Пре мене имали су ми родитељи сина *Ђорђа* (* и † 1821.), кћер *Христину* (* и † 1822.), кћер *Милицу* (* 1824., † 1841.); после мене родили су се: близанице *Марија* (* 1828 † 1890.) и *Марта* (* 1828 † 1891.), кћи *Савета* (* 1831.)

---

[1]) В. Грађу за историју српског позоришта у Београду стране 21, 42, 43, 94, 96.

[2]) Иако је Ђорђевић врло лако могао бити подстакнут Стеријиним „Спом Краљевића Марка“ за своју „Маркову Сабљу“, у чему не би било ничега зазорног, ипак вреди забележити и ову версију. Г. А. Хаџић прича, да је генерал Јован Белимарковић говорио, како је у Берлину видео један патриотски комад, у коме је приказан немачки краљ, како после свога земног живота спава (Фридрих Барбароса?) и сцене из каснијег народног живота; Белимаровић је тражио од Ђорђевића, да со на сличан начин нешто из српске историје прикаже — и то је био прави подстицај за „Маркову Сабљу“.

још живи, син *Ђорђе* (* и † 1833.), кћи *Катица* (* 1834 † 1858.), кћи *Јелена* (* 1836 † 1860.), кћи *Софија* (* 1838 † 1893.), кћи *Стана* (* и † 1840.), син *Коста* (* и † 1841.), и кћи *Милица* (* 1844 † 1864.)

Најстарије су ми успомене: 6. април 1830. Овога се дана сећам, јер је био записан на великој нашој икони руком мога ујака Александра (Шандора), а сећам се кад је то записивао. Сећам се велике колере 1831., знам да ми се тада родила сестра Савета, памтим погреб нашега суседа Михалковића, сећам се како ми је отац изгурао из нашег дућана једнога Чивутина, што му је донео глас, да је умро неки Чивутин, који је мало пре говорио с мојим оцем. Читати научила ме је покојна мати на неки особити начин 1832. Она је читала књигу „Светолик и Лепосава“.[1]) У тој књизи има на страни 26. и 37. једно причање, које ми се тако допало, да ми је то мати на моју силну молбу све дотле прочитавала, док нисам на памет научио. Онда је замолим. да ми покаже оно место у књизи, које сам већ на памет знао. Тако сам ја уз припомоћ материну мало по мало прочитао и она места, која нисам пре тога на памет научио. Кад сам одрастао, нашао сам негде, да је то метода Жакотовљева. Отац ми се радовао мом читању, јер сам напустио играње с картама, у којима сам дотерао био дотле, да сам сваку карту одмах познао, чим бих јој ма и најмањи крајичак видео. Отац се већ побојао, да ћу бити карташ. Одмах за читањем дошло је исте године и познавање рукописних слова и писање. Испрва сам писао и све радио *левом* руком. Доцније ме је учитељ у школи лењиром по левици натерао да пишем десном; али нисам ни левицу занемарио, и сад пишем обадвема рукама скоро подједнако. Године 1833. памтим, кад је умро Ђорђе Поповић (поп Ђука). Те сам године пошао у школу, и то одмах као часловац. Те године добио сам и изгубио мога брата Ђурицу. Године 1834. купио ми је отац у Пешти мали дурбин. Године 1835. гледао сам репатицу Халејеву. Исте године однели су моју сестру Милицу у Хаџфелд да учи немачки, а на њено место доведен је Карло Трауттнер да учи мађарски. Године 1836. био је на испиту окружни директор Гаврило Бајчевић и посетио је Сенту и у њој служио владика Стеван Станкэвић. Ја сам га у школи поздравио говором и добио сам нов сребрн цванцик. Исте године била је мања колера, од које је умро у Хиђошу мој стриц Сава. Одмах за тим доведена је сестра Милица из Хаџфелда. С јесени те године прешао сам у мађарску школу, у којој сам провео годину дана. Српски учитељ био ми је Ђорђе Николић, а мађарски Bedő József. Овај је био један од понемчених банатских Француза, и знао је пешто и латински. Како су ме родитељи мислили школовати, а мати је

[1]) Светоликъ и Лепосава, една романтическа повѣсть од времена Стефана Душана Силногъ првогъ импер. србскогъ. Писац јој је Василије Јовановић, учитељ земунски, и изишла је у Будиму 1831. Да је ова књига имала своје публике и касније, види се по томе, што је друго издање, трошком Антонија Живановића, штампано 1868. у Београду, а треће 1891. у Новом Саду, издањем књижарнице Браће М. Поповића.

држала да је још рано да идем на страну, то се погоди отац са истим мађарским учитељем, да код њега учим приватно први разред гимназије (само латински језик), а испит да положим у Сегедину. Тако сам 1836/7. остао у Сенти као приватиста. Један пут сам био избијен код истог учитеља, а онда нисам ни слутио, да ће ми тај исти човек доцније живот избавити! Година 1837. знаменита је за мене, што сам онда први пут гледао и заволео позоришне представе. Мађарско дилетантско друштво под управом мађарског девојачког учитеља Карачоња играло је у нашој варошкој дворани, ја сам писао позивнице и имао слободну улазницу. Идуће 1838. године сам и суделовао с њима у две представе и завео сам и сам српско дилетантско друштво од мојих вршњака, које је играло код нас и код мог друга Андрије Николића. Комаде сам писао ја сâм и био сам и драматург и директор и редитељ и декоратор и гардеробар и глумац.

При крају школске године одвезе мој отац мене и мог латинског учитеља у Сегедин и ја положим приватан испит из прве гимназије, а почетком школске године 1838/9 упишу ме у други разред гимназије. Директор који ме је уписао, био је неки дебељко, звао се Деак. „Имаћеш оштрог професора, правог војника," рече ми. Нови мој професор звао се Алојзије Антал. Права војничка природа, ма да је био поп, пијариста. Био је правичан, скоро фанатик правде. Истину је сваком кресnуо у очи; лаж и улагивање није трпио. Док сам био приватиста, нисам имао воље да се много трудим са учењем; а сад, кад сам био у друштву са њих 70—80, имао сам и такмаца и више сам се отимао. Што нико није знао, знао сам ја. Већ после две три недеље видело се да сам најбољи у разреду. После мене били су најбољи Чивути, један Србин и један Мађар, име му је било Видач. С њиме сам врло добро живио, био је поштен и одважан. При крају новембра прочита нам професор класификацију; ја будем седми. „Оставио сам свакога на лањском његовом месту, јер сам видео, да је то била нечија жеља" (мислио је директора, с којим се није слагао, а то ни од нас није крио), „а ти си дошао на седмо место, које је било празно." У децембру исте године умре директор напрасно; капља га је ударила. Пред семестрални испит професор ће на једанпут запитати нас: „Quem putatis nunc futurum primum eminentem?" Цео разред извиче моје име, и ја постанем први. Онда су ђаци добијали три оцене: главна је била из латинског језика, и других предмета, осим хришћанске науке и мађарског језика, која су два предмета засебно оцењивана. Ја сам из мађарског језика био осми. Прота Стаматовић приметио је то Анталу, који је о томе у школи рекао ово: „Ја не могу Немацара претпоставити Мађару из мађарског језика, јер га овај мора боље знати, ако га и не учи." Сасвим правилно. Друго је језик, а друго граматика. Ја сам мађарски тек у Сегедину почео говорити; пре тога нисам волео тај језик. Млађе сестре научиле су га од слушкиња, ја нисам.

Те године у другом семестру догодило ми се нешто чудновато. Професор није трпио ларманье и строго нам га је забраньивао. Ја сам седео у првој клупи и с мога сам места могао дохватити професорову катедру. Био сам и „шедатор“ и имао сам у својој шеди да преслушам четворицу и да им оцене упишем. Ја то учиним и шеду оставим на катедру. Један од преслушаних хтедне видети шта му је уписано; ја дрекнем на њега да се врати, и у том тренутку уђе професор сав љутит. „Quis clamavit?“ загрми. Куратор (послужитељ, један од сиромашнијих ђака) каже моје име. „Одмах изиђи и лези! Мислиш зар, што си први еминент, да смеш ларму правити?“ Ја сам га молио, али што сам га више молио, он је све раздраженији бивао. А да будем фиргазом кажњен, како сам се осећао да сам невин, мислим да би то за мене смрт била. Молим, плачем, али све бадава! Већ бејах готов, да се предам својој судбини; ал' у једанпут чујем глас: „Ille non clamavit!“ — „Quis hoc dicit?“ загрми Антал љут као рис. „Ego, Joannes Vidács“, одговори Видач. „Exeas“ грмио је професор, али видно поколебан храброшћу Видачевом, који изиђе на среду и посведочи, да нисам лармао из несташлука, већ да сам хтео једнога безобразника да упутим на ред. Антал је међу тим дошао себи. „Овде се пољубите вас двојица, ту пред свима. Идите на место! Ђорђевићу, ово ти је једини прави пријатељ!“ То ми није морао казати. Искусио сам то и без његове напомене. Племенито дете, спасао је невиног друга од срамоте, ма да ми је био ривал у науци. Доцније био је као правник вођа универзитетске омладине у БПешти, још доцније мађарски емигрант, а после амнестије бедно је скончао 1865. или 1866. у Пешти. Скочио је са трећега боја на калдрму у авлији. Чуо сам да је то било због неког дефицита, коме он није ни био крив!

Мало пре тога био је српски мајалес у Сегедину. Сећам се, да сам певао из Видаковићева „Љубомира“ песму „Сјајни месец иза горе“, а месечина беше пријатна и друштво расположено.

Друге године 1839/40 био сам у III. разреду у Сегедину под истим професором. Једанпут запита цео разред, може ли се латински „poculum plenum aqua“ рећи још са којим падежем. Мени дође на памет наше „пуна воде“ и одмах рекох насумце: „plenum aquae“, а то Анталу није било по вољи, јер је он једнако држао, да ја кријем од њега неко своје знање, које сам мимо школе незнам где добио. Те сам године ишао у школу цртања. Ове исте године уплео се мој покојни отац у неку парницу, која је годинама трајала и коју је мој отац добио, али је у имању јако посрнуо. Од тог доба једина ми је брига била, да помоћу добрих оцена добијем какву год стипендију и тиме мом оцу олакшам.

Идуће 1840/41 године био сам у IV. разреду у Сегедину. Антал је премештен био у другу неку гимназију, а ја сам добио за професора некога Сајтлера, човека супротних начела од Анталових. Овај нас је гонио и у католичку цркву, од чега нас је ослободио наш парох Стаматовић. Ове године дошао је из Темишвара

у нашу школу Стеван (Стојан) Радонић, први ђак тамошњи. Он је био три до четири године старији од мене. Постали смо одмах пријатељи. С њиме сам почео читати Овидија и Хорација. Вергилија сам годину дана пре тога почео читати са филозофом I. године Ђорђем Младеновићем, који је доцније гоњен од патриарха Рајачића прешао у католике! На дан смрти покојног цара Франца наредио је Сајтлер, да сви дођемо у католичку цркву на requiem. Ја сам изостао што нисам имао шта да обучем. Професор то прими као пркос и казни ме затвором и деградацијом. „Non eris apud me primus eminens!“ и то је и учинио. У мају добијем од куће пријатан глас, да сам добио брата, који је добио име Коста. То ме је тешило за неправду професорову. Кад дођох о феријама кући и ижљубих се са свима (било је по подне), стадох се обзирати и чисто плашљиво ћу запитати: „А где је мали Коста?“ А мати ће ми одговорити снуждено: „У гробљу!“ Дакле и он! И опет остадох без брата!

Али највећа туга је још заостала, година 1841. наменила ми је још један удар, који ме је ненадно поразио, као гром из ведра неба. Ја сам се заситио Сегедина; навaљивао сам на оца, да ме даде у Карловце, да будем под чувеним Герчићем. Други ми обрлате оца, те ме однесе у Новисад у реторику. Опростим се с мојим милима, не слутећи ништа, шта ми се у тамном крилу судбине спрема. У очи Ваведења — било је красно јесење време — баш кад смо се спремали у порти на вечерње — спазим мог оца, да уђе у порту са Савом Вујићем, младим адвокатом и пријатељем нашим, који је скоро сваки дан нашој кући долазио. Кад видеше, да сви ђаци улазе у цркву, рекоше ми, да ће доћи после вечерња. Кад би вечерњу крај, дођоше по мене и ја се упутих с њима белој лађи, где беху одсели, преко пута од мога стана. Мрак се већ почео хватати. Уђосмо у собу и запалише свећу. Сава приђе столу, узе с постеље свој шешир и рече ми: „Оди Јоцо, да видиш, какав сам ти цвет донео од куће! Милице, слатка Милице!“ и бризну у плач с оцем заједно. Дуго је прошло, док смо могли од јецања до речи доћи. Тек доцније могоше ми казати, да се сестра, коју сам потпуно здраву оставио, око Митрова-дне разболела и да је у прошлу недељу, 16. новембра, у два сата по подне од врућице умрла — под прстеном као заручница Савина! —

Од оног дана непрестано сам оплакивао моју драгу сестру. Туга за њом излила се у песми коју сам на цвети 1842. добио штампану и кући донео. Кад сам светковао педесетогодишњицу свога књижевног рада, узео сам ове цвети (12. април) за полазну тачку свога јубилеја.

Појетику (VI. разред гимназије) свршио сам 1842/3 у Сегедину. Професор био ми је неки Јанко.

Прву годину филозофије слушао сам 1843/4 у Темишвару. Трудио сам се својски због стипендије, и био сам оба семестра из свију предмета први. С тога се обратим на „Српску Матицу“ и добијем једно од упражњених места у Текелијануму.

Другу годину филозофије слушао сам 1844/5 у Пешти. Добивши Текелијину стипендију нисам се више отимао за школске оцене, него сам се почео више бавити с читањем књига и похођењем позоришта.

Сад је требало решити се за даље учење. Права су ми огадила, од како је мој отац пострадао у свом процесу. Решим се за медицину.

1845/6 упишем се у прву годину медицине, ма да се нисам ни за њу телесно способан осећао. Ту у мало нисам пострадао код професора анатомије Чауса, који ме је прозвао по други пут пре него што су сви били прозвани и први пут. Тако добијем поред прве добре оцене другу најгору („non sum paratus“). После тога се професор разболи и лежао је шест недеља болестан; а кад се предигао, прозове ме одмах првога часа и по трећи пут, и не надајући се трећем прозиву, опет буде „non sum paratus“. Сад је наступила крајња опасност: друга класа и губитак стипендије, само ме врло добар испит могаше спасти. Учио сам дању ноћу. и крепио сам се силном црном кафом, од које сам у несвест пао. На сами дан испита био сам пијан од неспавања. По савету старијега колеге одем Чаусу и исповедим му све, замолив га, да ме само данас не прозове, Чаус, који се никад пије насмејао, погледа ме и насмеје се. „Non provocabo, bene valeat!“ Поклоним се, изиђем у предсобље и потражим шешир, — кад али мој шешир на глави! С њим сам и ушао у професорову собу. Вратим се кући и легнем. Спавао сам од девет пре подне до седам у јутру и устао сам ведар и одморан. Испит сам добро положио и мог садруга Јевреjина извукао.

Другу годину медицине слушао сам 1846/7. Те године био је Светозар Милетић у I. години права и издали смо „Славјанку“. Занимљив је био наш излет у будимске брегове о духови. Пре тога бесн(и)о је тифус, од кога је питомац Милован Рајковић умро, а Илија Барајевац у пароксизму се заклао.

У трећу годину медицине уписао сам се 1847/8. Те године је на нашу нову годину умро палатин Јосиф, а на богојављење сахрањен; исте јесени се састала дијета у Пожуну и надвојвода Стеван постао је палатин. Прећашње године 1846. умрла је у Сенти Јела, сестра од тетке. За надгробну плочу њену и Миличину изрезани су у Пешти стихови и плоча је стигла из Пеште лађом до НСада, а отуда колима до Темерина, али је у бурној 1848. години у Темерину разлупана, те није ни дошла до Сенте. Те године у фебруару давали смо ми пештанска омладина посмртну славу Сими Милутиновићу Сарајлији, коју сам описао под насловом „Звуци из прошлости“ у Отаџбини за фебр. 1891. У фебруару 1848. букнула је буна у Паризу, у марту у Пешти; за тим је дошао покрет у Новом Саду, мајска скупштина у Карловцима и при крају школске године букнуо је српско-мађарски рат. Школска су предавања обустављана и сведоџбе свима издане за целу годину. Занимљиво је било, кад сам од професора ветеринарије Зламала

тражио потпис на сведоџбу, а овамо нисам га пре тога ни једанпут видео.

Година 1848/9 била је без школе, али је пуна била сваке страхоте. Рат је беснио по свима крајевима Бачке и Баната. Јануара 20. Срби су ушли у Сенту и отпочео је покољ на Мађаре. То је била освета за њихово зверство у Ади и Мохолу. У нашу кућу примимо два добровољца из Србије, с којима се ја побратим и одведем их мом некадашњем мађарском учитељу, да га чувају, што су они савесно и учинили и понашали се према њему као према оцу. Он ми захвали на тој љубави, а ја више као из шале запитам га, би ли и он мене тако примио, ако би се Мађари вратили у Сенту. Он ми не смеде ништа одговорити, да не би изгледало као да он то жели. Мађара је тада погинуло у најмању руку хиљаду, и то већином невиних, јер прави кривци беху зарана умакли, дакле се било надати крвавом реваншу, ако би се Мађари вратили. То се и догодило 10. марта 1849., којом је приликом поклано и стрељано више од стотине наших такође невиних. Онда је заклана и моја стрина Тода, жена мога стрица Стевана. Срби су убијали само оне, који су кадри били шкодити; старце, жене и децу штедили су, и црква им је остала недирнута, а од наших није остало нико и ништа поштеђено. Отац и две мање сестре умакну срећно преко Тисе; мати с осталим сестрама сакрије се код познате мађарице, где су их Мађари за своје држали, јер су све добро говориле мађарски. Ја се у оној забуни сетим свога мађарског учитеља и побегнем њему, који ме прими и сакрије. Ту сам био од по дана до други дан у јутру, када су Мађари изишли из Сенте и онда ми доведе моју матер и сестру Марију, те с њима и осталим сестрама пређемо у Симиклуш у Банат. Оданде смо скоро сваки дан прелазили преко Тисе и преносили што смо могли од наших ствари. Том приликом ухвате Мађари мога оца и одведу га у Суботицу пред крвнички суд, који га пусти слободна на сведоџбу неколицине сенћанских Мађара, да је у нашој кући за време њихова покоља више мађарских породица нашло уточишта и хране. Учини добро, не кај се! Ја сам се онда одвојио од мојих, који су остали у Беодри, а ја сам отишао у Врањево Мији Влашкалићу, отуда у Земун и Београд и најпосле у Лежимир, где сам провео код тетке до септембра и до краја рата. У Земуну сам се познао и шест недеља провео с Бранком Радичевићем.

Године 1849/50 отворене буду школе, али ја нисам продужио науке, јер ми је отац у прошлом рату коначно упропашћен био, па ми није могао никакве помоћи давати, а Текелијина стипендија није била довољна (60 ф. на годину). Те јесени будем примљен у канцеларију Исидора Николића великога жупана. Те године патио сам од грознице целе зиме. С пролећа 1850. доведем у Сомбор моје две сестре, Марику и Ленку, да ми буду газдарице. У исто доба склопимо дилетантску дружину за позоришне представе у корист пострадалих у рату. Осим мене главнији су чланови били Лаза Аларгић, Гедан и Мима Леовићи, Миша Костић, Корнел Радишић,

Евгеније Бони; а од женских Тереска Деметровићева, изображена женска, Циза Грујићева, на гласу лепотица и још њих неколицина. Представе су ишле преко очекивања добро. За њих сам превео Шилерову „Сплетку и љубав“.

Године 1850/1 био сам неко време отишао у Пешту, да продужим науке; али сам се опет наскоро вратио у Сомбор, не могавши наћи себи помоћ уз стипендију. Те године око Св. Никоке умре врсна Тереска Деметровићева. Ја и Аларгић, говорили смо јој надгробну беседу. Аларгић се наскоро и сам разболи и оде својој мајци у Будим, где и умре 1851. У јулу 1851. било је велико помрачење сунца, у Паризу тотално, у Сомбору $11\frac{1}{2}$ палаца.

1851/2 провео сам у Сомбору до 30. априла, у Лугошу до 31. августа и у Темишвару до 31. октобра. Хтео сам учити права приватно, и спремао сам се већ у Загреб ради испита; али не добијем тражено одсуство и с тога се јавим патронату гимназије у НСаду, где будем примљен за професора. Мати и Марика дођу по мене у Темишвар и с њима одем до Сенте.

1852/3 била је прва година моје професуре у НСаду. Те године походио ме је мој несуђени зет Сава Вујић, да ми јави да се жени. Једанаест година је прошло од смрти његове заручнице а моје незаборављене сестре Милице. Па и сад с каквом је нежношћу говорио о њој, о својој првој и последњој љубави. Изгледало је као да је доласком својим хтео да тражи и мој пристанак на ову нову везу. Његова жена, удовица, била је честита душа; али је до своје смрти остала љубоморна на моју покојну сестру!

1853/4 школска година обележена је доласком мога пријатеља Ђорђа Натошевића за директора гимназије, која је под његовом управом напредовала сваке године до кобног његовог именовања за школског саветника у Темишвару. То су за мене биле најсрећније године мога живота, с тога и не могу о њима много говорити. Jahre des Glücks haben keine Geschichte. 1854. удала се моја сестра Катица за Аврама Сремца[1]), 1855. моја сестра Савета за Светозара Стакића у Петрово Село, 1856. моја сестра од тетке Мара у шајкашки батаљон за Матију, а исте године умрла је наша темеринска мања, свекрва моје тетке Јуле. 1855. венчао сам као стари сват мога пријатеља Ђ. Натошевића.

1856/7 била је моја последња и најнесрећнија школска година. У јануару 1857. буде Натошевић постављен за школског саветника у Темишвару. На моју несрећу ја сам био кандидат на његово место од стране Натошевића, владике Платона, Данила Медаковића и намесништва. Професор Нинковић који је био преко жене пријатељ патрону Хаџићу, с препоруком овога оде патриарху, који је у запетом односају био с Платоном, и овај противзаконо и без потребе оваке журбе наименује Нинковића за директора. Тиме је Платону одузета могућност, да се одупре незаконитој наредби патриарховој, да не би покварио измирење с њим, за којим је једнако

[1]) Родитеља Стевана Сремца.

тежио. Тако се Хаџић начини господаром ситуације. Како се Платон никако није хтео у то мешати, ма да је и он био председник патроната „соверховен“ као и патриарх, наметне се Хаџић за председника, позове оба остала патрона (Јовановића, Змајева оца и Јовшића, Натошевићева таста, обојицу бубе и Хаџићеве потркуше) у седницу и ту начине овај марифетлук: Патриархово именоваље крсте именом његовог вотума, ком и они приступе и Нинковића за директора поставе. Спомснути морам, да је и намесништво из Темишвара патронату о том писало, и мене с тим додатком препоручивало, да ће се у том случају знаменито потпомоћи „die Öffentlichkeitserklärung des Gymnasiums“. То је Хаџић тумачио својима као да сам ја *сумњив*, кад ме католичка државна власт препоручује! — Нешто мало доннје побуне се Анђелић и Теофан Живковић против патриарха, што је Чокора произвео за архимандрита и дођу Платону. Овај их измири с патриархом, а тиме се измире и њих двојица и патриарх дође у НСад, где се држао патронат, у ком за директора буде постављен патрон Јовановић. Овај се прими титуле, али сав посао повери Нинковићу. Ја се озлојеђен тим непоштењем жестоко потужим Јовановићу, због чега ми Хаџић претијаше отпустом. Ја да бих се опростио тог непоштеног друштва, обратим се Матици Српској, која ме изабере за секретара и уредника Летописа, и тако концем 1857. напустим гимназију, где сам своје кости мислио оставити. Услед толиких нападаја јавних и подмуклих са здрављем сам јако оронуо и дошао сам у Пешту почетком 1858. као болестан човек.

1858. годину провео сам целу у Пешти. Одмах по доласку отишао сам професору Сауеру, који ми је ово казао: „Ein beginnendes Emphysem! Das Herz steht Ihnen ein Zoll tiefer!“ — Те године имао сам с Матичарима неприлике због мојих реформама око Српског Летописа. Особито ми се попео на душу неки Алеѯандеръ Поповичъ адвокат (ја сам му име и презиме с дипломатском верношћу исписао[)]. Њему су секундирали из Новога Сада пакосни Хаџић са својима. Познанства сам стекао у Пешти Ђорђа Урхазију, Едварда Сиглигетију и при крају године мог драгог пријатеља Тону Хаџића. Те сам године у Текелијиној библиотеци нашао забачени законик Душанов. Професор универзитетски Венцел дошао је други дан пре зоре к мени да га види. Децембра исте године обрадовала ме је скупштинска радња у Београду и повратак Обреновића у Србију; а ожалостила ме је смрт моје драге сестре Катице, иза које су остала три сина: Стева, Јоца и Андрија.

(Свршиће се.)

КЊИЖЕВНОСТ

ПРИКАЗИ

а) Историја.

Драг. М. Павловић, Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788—1791. г.) У Београду 1910. вел. 8⁰. VIII + 391. Цена 4 дин.

Проф. Павловић је већ раније у студији „Прилог историји Кочине крајине „Михаљевићевог фрајкора“ (Глас Срп. Краљ. Акад. LXVIII) обратио пажњу српском покрету за време аустријско-турскога рата пред крај XVIII века. Овом књигом враћа се он поново на ово питање, осветливши га детаљно и свестрано на основу нових аката Ратног Архива у Бечу и аката Илирске Дворске Канцеларије у мађарском државном архиву.

Писац је учинио всома добро, што нам је у очи аустријско-турскога сукоба кратким потезима оцртао тадашњу политичку ситуацију у Европи. Једино се у овој првој глави не бисмо могли сложити са писцем онде, где каже да је Источно Питање искрснуло после турског пораза под Бечом 1683 и после даљих турских неуспеха према хришћанским савезницима пред крај XVII века. Тачније би, мислим, било рећи, да је тада Источно Питање доспело у акутну фазу, пошто је оно одавна било постављено, још од времена сталнога спуштања турског на Балканско Полуострво. Већ тада, а особито у XV веку је протеривање Турака из Европе и деоба Балкана једно од главних питања како римске курије тако и осталих сила, заинтересованих у Леванти. А када је Хабзбурзима пошло за руком да у XVI веку са хабзбуршким земљама споје Угарску и Чешку, Источно Питање ступа у нову фазу, да пред крај XVII века узме на се опет нови облик. Када је говор о Источном Питању пред крај XVII века не може се једино говорити о Русији и Аустрији као највише заинтересованим силама у том питању. Пошто су Турци одбијени били од Беча, и када се због неочекиваних успеха ћесареваца почело збиља мислити на могућност рушења Турскога Царства, јавља се поред Аустрије у првом реду Пољска са отвореном жељом да окупира Влашку и Молдавску, а по могућству и дотле трибутарну турску кнежевину Ердељ. Ко-

респонденција папскога нунција у Бечу Буонвизија (Relationes cardinalis Buonvis in imperatoris et Hungariae regis curia nuntii apostolici anno 1686. exaratae, Будимпешта 1886.) и материјал у збирци Хурмузакија показују јасно, колико је Пољска ангажована била у Источном Питању и колике је муке поднела римска курија да одржи на окупу чланове хришћанске лиге, чији се интереси сударали на сваком кораку.

Друга глава Павловићеве књиге бави се о Кочи Анђелковићу, који је за време овога рата био душа српскога покрета у Шумадији, због чега је тај покрет и назван Кочином Крајином. На жалост нема скоро никаквих података о животу ове занимљиве личности пре аустријско-турскога рата. Сигурно је то, да се Коча видно истиче одмах на почетку овога ратовања, јер му је поверена била од стране Аустријанаца важна задаћа, да прекине Турцима везу између Београда и Ниша. Даљу Кочину акцију у корист ћесаревача црта нам писац на основу архивалне грађе, док казивање извора првога реда о Кочиној катастрофи код места Брзаске допуњује казивањем доцнијих извора.

Трећа глава посвећена је организацији Михаљевићева фрајкора, његову ратовању у првој години, када је поглавито његовом заслугом освојен Шабац, Ваљево и Хасан Пашина Паланка. Идуће 1789. године учествовао је један део Михаљевићева фрајкора у освојењу Београда, а треће године учинио је Михаљевићев фрајкор велике услуге Аустријанцима, заузевши Крушевац и Алексинац. Сличне услуге чинио је Аустријанцима фрајкор Брановачкога, оперишући у источној Србији, и Марјанов фрајкор, који је оперисао у Хомољу, на Ресави, Морави и Тимоку.

Од особита је интереса четврта глава, где је говор о емиграцији из Србије у Аустрију. Као пред крај XVII и током XVIII века, тако је и пред крај XVIII века аустријска влада ишла на руку исељавању из Србије из разлога да насели радном снагом прилично пусте крајеве јужне Угарске, а тиме уједно да појача снагу граничара. Писац мисли да је Аустрија још и из човечности организовала емиграцију из Србије, пошто није била рада оставити Србе на милост и немилост Турака. Али познавајући раније држање Бечких политичких кругова, мислим да овај етички моменат није играо толику улогу, колико политичко-економни и војни. Том приликом је највише Срба емигрирало у Срем и Славонију из округа ваљевског, подринског, јагодинског, крагујевачког и смедеревског, док је сеоба у Банат била од много мање интензивности. Проф. Павловић мисли да је за време овога аустријско-турскога ратовања велик број иселио у ћесаревину, али се приличан број повратио после извесног времена на старо огњиште. Крај свега тога што је овом емиграцијом ослабљена отпорна снага српског народа у Србији, ипак је она била од значаја, јер је доста допринела буђењу свести нашега народа, појачавши у њему тежњу за ослобођењем.

Пета глава црта међународни положај Аустрије пре Свиштовскога Мира 1791, па се нарочито задржава на одредбама Свиштовскога Мира о Србима. Одредбе тога мира биле су и сувише мршава награда за српске напоре за време аустријско-турскога ратовања. Чланом првим тога мира дана је амнестија Србима, који остају у Србији, а чланом осмим грађанска права онима, који се буду доселили у Аустрију. Наравно да Срби оваким решењем питања нису могли бити ни мало задовољни. Дирљиво је читати писмо архимандрита манастира Троноше Стефана Јовановића од 24 јула 1791. из Гргетега, у коме је тако речито исказана брига и бојазан да ће Србија остављена бити Турцима. Страх тадашњих првака народних био је оправдан. На место очекиваних гарантија за народни опстанак дошла је само амнестија, јер је Аустрија без икаквих скрупула напустила Србе, који су се били за њу ангажовали. Није чудно онда, што је Аустрија изгубила симпатије српскога народа. Писац добро истиче да је овај рат аустријско-турски крај свих негативних резултата имао ту позитивну страну, да је много утицао на буђење народне свести, да је он много допринео оваком брзом ширењу српскога устанка почетком XIX века, који се без Кочине Крајине не може потпуно разумети.

Још једну напомену на крају. Тумачећи на стр. 149. од куда су народни прваци у Србији дошли на мисао да траже гарантије за народни опстанак, мисли писац да је на народне прваке морао у том погледу утицати рад Срба на темишварском сабору 1790. Ова претпоставка не би била немогућа, само да се тачно постави, потребно је боље познавати рад тога народно-црквенога сабора, што код писца није случај. Тако писац каже да је Сава Текелија на том сабору „изнео са свим модерне захтеве свога народа: тражећи ограничену територију, неку врсту народне аутономије и проширење права сабора“, што је са свим нетачно. На темишварском сабору било је две странке: бечка или боље дворска, која је била у огромној већини и радила споразумно са царским комесаром и мађарска у мањини, којој је стајао на челу Сава Текелија. Бечка већина је под вођством генерала Папиле а по упуству и споразуму са Бечом, који је желео с помоћу Срба држати Мађаре у шаху, тражила за Србе засебну територију, док је Сава Текелија познатим својим говором од 9 септембра 1790 устао најенергичније против захтева засебне територије. Текелија и по своме васпитању а и по схватању положаја српског народа у Угарској стоји на стајалишту мађарскога племића. Као такав интерпретира он нетачно садржину привилегије од 1690. и проширење привилегије од 1691. По његову мишљењу су Срби привилегијама постављени на илегално земљиште, због чега су они у Угарској само трпљени. Стога је он за споразум са мађарским сабором, који је једино властан да у споразуму са круном регулише положај Срба у Угарској. Због тога је и захтев Срба за самосталном територијом у Тамишком Банату апсурдан, јер је Банат од увек био саставни део угарске круне а и иначе је он припојен Угарској. На Банат, дакле, Срби немају никаква

права него једино на Србију. Стога Текелија предлаже да се на основу споразума са Мађарима иде за тим, да се Срби законитим путем (т. ј. преко сабора) признаду за пуноправне грађане у Угарској, а идеја самосталне територије у Угарској да се напусти, јер се она никако не може остварити (О темишварском сабору гл. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn, Budapest 1880, 369—380.)

Једну трећину књиге проф. Павловића захватају документи из пештанског државног архива (ту су од особита интереса писма троношког архимандрита Стевана Јовановића), из бечког двор. и државног архива, ратног архива у Бечу, између којих је најопсежнији табеларни преглед официра фрајкора, који је Михаљевић поднео главној команди на њен захтев. Велика је штета што у књизи нема регистра, који би у многом олакшао употребу књиге. Регистар је био у толико потребнији, што једну трећину књиге запремају документи.

J. P.

б) Историја књижевности.

В. М. Истринъ. *Русскіе студенти въ Гетингенѣ въ 1802—1804 г.* (Из Журнала минист. народнаго просвѣщенія св. за јул) СПетербург 1910. вел. 8^0.

Овом студијом, која је рађена на основу до сада непознате грађе архива браће Тургењева, пружио је проф. В. М. Истрин не само занимљив прилог за новију руску књижевност, него и за српску. Главне личности ове студије: Александар Ивановић Тургењев и Андреј Сергјејевић Кајсаров, бавећи се у иностранству због студија, дошли су били у лични додир са митрополитом Стеваном Стратимировићем и карловачким кругом књижевника, нарочито Лукијаном Мушицким. Писац ових редака је у студији „Прилошци историји словенског препорођаја крајем прошлога и почетком овога века“ (Нови Сад 1900), расправљао о овим српско-руским везама почетком XIX века. Сада, после студије проф. Истрина, многи детаљи у овим српско-руским односима бивају нам јаснији, а њоме се даље неке појединости у нашој студији исправљају. Тако напр. нетачно је да су се Тургењев и Кајсаров кренули на пут по Европи године 1803 (Прилошци, 43) него 1802, а сада нам је много јасније и оно одушевљење Кајсарова и Тургењева за српске старине, које се има тумачити снажним утицајем знаменитог Гетингенског историка Августа Шлецера, који је такођер одржавао везе са ученим митрополитом Стеваном Стратимировићем.

Руске путнике сретамо у Карловцима са прилично израђеним погледима на задатак науке, коју вазда и на сваком кораку имају пред очима. Али сем тога опажамо код њих велику љубав не само према Русији него и према осталим словенским народима, о чијој су величини и снази млади руски путници дубоко уверени. „О любезнѣйшіе Сербы! пишите скорѣе и болыше!.... пишите свои грамматики и словари, кличе Кајсаров у писму Мушицком од 1 јануара 1805 из Беча, чтобъ заставить не только сѣверныхъ бра-

тьевъ своихъ, но и всю Европу узнать васъ. Возстани Сербіе! давно се заспала!“ Нема сумње да се ова силна љубав према словенском племену и његовој прошлости буди код младих Руса под утицајем идеја, које су тада почеле да освајају духове у Немачкој. Та љубав према словенским племенима и његовим знатним представницима и одвела је младе Русе у Трст Доситеју Обрадовићу, за кога Кајсаров у писму Мушицком од 11 априла 1805 каже: „То ние обыкнован човѣк“.

Имамо ли на уму да су Тургењев и Кајсаров у јуну 1802 кренули у иноземство без икаква одређена плана, једино са намером да прошутују и упознају начин живота на западу, онда је јасно, колики је велик преврат у душама младих Руса изазвало бављење у Гетингену, чувеном тада са својих славних професора: Шлецера, Хајнеа, Херена, Ајхорна и др. Стога је сасма разумљиво што је проф. Истрин са особитом пажњом проучио у детаљима живот младих Руса у Гетингену, приказавши нам на тај начин формирање младих Руса под утицајем страних идеја, а поврх тога и живот тадашњих професора и немачких студената у Гетингену. И Тургењев, син директора Московскога Универзитета, и Кајсаров крећу у Немачку као добро васпитани младићи са прилично површним познавањем књижевности и уметности, за које се одушевљавају. Дошавши у Гетинген, пали су они у научну средину, те почели схватати што је наука, и колико је потребно учења, савлађивања и одрицања да се нешто створи. Младим Русима особито импонују учепост и преданост науци немачких професора. „Здѣшніе профессора, пише Кајсаров Андреју Тургењеву, на лекціяхъ рѣдко заглядываютъ въ свои тетради, не такъ, какъ у насъ. У насъ иныя сами говорятъ: „семь лѣтъ читаю, но не понимаю“. Поред учености импонују немачки професори младим Русима својим патријотизмом и великом мржњом према Французима, који су тада под Наполеоном диктовали Европи. Славни професор Ајхорн предавао је тада о француској револуцији, теми, дакле, сасма савременој, те би више пута завршио час са усклико м: „a furore francico libera nos, Domine!“, што би ђачки аудиторијум пропратио бурним аплаузом. Било је то доба када се германска нација почела да буди и да се спрема за велика дела. Наравно, да је све то било од утицаја на младе Русе, који су са сасма супротним идејама дошли били из Русије.

Али нема сумње да је на Тургењева и Кајсарова највише утицао славни научник Шлецер, знаменит са свога дела Allgemeine nordische Geschichte (у Хали 1772) и тада чувеног издања т. з. Несторове хронике. Шлецер је и сам неколико година провео био у Русији, испитујући са особитом љубављу најстарији период руске историје. Љубав према Русији и руској прошлости задржао је Шлецер и касније у Немачкој, одржавајући и на даље везе са Русијом, а интересујући се много и за Србе, како сведоче његове везе са митрополитом Стратимировићем и Атанасијем Стојковићем. Шлецер је, дакле, са особитом љубављу прихватио младе Русе, будећи им интерес за руску прошлост, али утичући уједно на

њих својом љубављу према истини и својом вером у лепу будућност немачкога народа. Није онда чудно, да је Кајсаров, који је долазио са неодређеним планом у Немачку, за кратко време докторирао са дисертацијом De manumissione servorum in Russia, а убрзо по том да је издао књижицу о Словенској Митологији. Тургењев је опет и као високи државни чиновник сачувао љубав према прошлости словенских народа, прибирајући непрестано старине и интересујући се за напредак словенске науке.

Како су везе српско-руске биле прилично интензивне, нема сумње, да се у архиву браће Тургењева сачувала писма наших књижевних радника поч. XIX века. Проф. Истрин задужио би у велико нашу науку ако би трагао у том правцу па их евентуално објавио.

J. P.

в) Народно просвећивање.

Проф. Живојин О. Дачић и народно просвећивање књигом.

Питање народног просвећивања, уношења светлости у мрачне одаје широких народних нам маса ради појачавања интензитета наше народне културе и збијања и наврстања редова бораца за наш народни опстанак данас је постало најистакнутија наша културна тежња. То питање је на површини још од појаве Доситеја Обрадовића, правом националном храном подупро га је Вук Ст. Караџић својим зборницима народних умотворина, али лаковерност наша у добру вољу наших културтрегера са стране штетно је скренула била у последњим деценијима пажњу наше интелигенције на префињену европску културу: на „плаве руже“ и „салонске парфиме“, а јагма за личним уживањима и блеском те светске културе распалила је у наше интелигенције борбу за материјална средства, која гута таки живот, и за положаје, који пружају така средства, те настаде ова одвратна политичка и друштвена безобзирна ломњава, која тутњи данас у нас од унирвезитета до основне школе, од Академије до најмањега листића. У тој тутњави запустисмо обрађивање народне нам њиве просветом, просвећивање народне масе наше, и доживесмо, да наш народ у свима положајима и сталежима олако потискују културније туђе масе, те нам је већ и опстанак народни угрожен.

Но ако у борби о положаје забуњена наша највиша интелигенција већином не ношаше запаљене буктиње, да нам осветли стазе народнога живота, у срцу нашега народа живљаше увек добар инстинкт и чекаше згодан час, па да плане млазом пожара, који зове на узбуну, и спасе народ наш од непријатељског препада. У тој прилици духови, који су остали близу срцу народном, увек су завремена осетили куцањ народнога срца и струју оног нагона за опстанак, те су му на свој начин дали израза и покликнули народним масама, да се врстају у убојне редове на одбрану.

Ја сам већ имао прилике приказујући на овоме месту кретање наше научне и уметничке књижевне радње најновијега доба, да

укажем на тај сретан обрт у националном правцу иза оног привременог опонашања светске префињености и под видом „светског бола“ теранога култа личности и пренемагања. Из тога болеснога стања тргли су нашу интелигенцију у исти мах научници под вођством Стојана Новаковића и др. Јована Цвијића и уметници песници и приповедачи својим новим родољубивим демократским творевинама, као што су Алекса Шантић, Вељко Петровић, Борислав Станковић, Петар Кочић, Иво Ћипико, Милан Будисављевић, Светозар Ћоровић и други, који су опет изабрали за најдостојнији предмет своје пажње и стварања свој народ и његове невоље.

Тиме су обратили још већма пажњу непосредних активних просветилаца народних по позиву им на народну масу нашу, и док се војска наших просветних радника, наше народно учитељство и остали наставници, у борби за свој материјални опстанак и напредак и о положаје у последње време осетила запостављена и већ би помислили да ће из огорчења клонути, кад ал истаче се на површину баш представник тога учитељства, шк. референат Љубомир Лотић, и у свом најновијем раду са пожртвовним родољубљем и идеалним личним али реалним погледом на дужности према народу, тражећи од народа материјалне помоћи само зато, да се рад у његову корист омогући, жели, да се за нашу школску организацију веже и питање даљега просвећивања народне масе као нова али најприроднија задаћа за наше наставништво. А док један други педагошки писац наш, др. Милан Шевић, у свом раду о дечјој књижевности у нас са погледом на напреднију увиђавност учитељства културнијих народа на основу стручне оцене досадашњег рада с разлогом замера нашем учитељству доскорашњи начин просвећивања омладине лектиром, где се је често без правог позива писало за децу, као да је то најлакши посао, и силом књижевнисало, уместо да су ти просветиоци вршили своју благотворну улогу протуривања у народ и међу омладину оног блага, што је наша уметност и наука као добро створила: дотле нам се ено јавља са скупштине Српског Просветног Друштва у Загребу да су то друштво баш учитељи наши створили и тиме показали и сами без савета са стране, да и они осећају потребу новога и друкчијега рада на народном просвећивању.

Тако даље поред „Просветне Лиге“ у Србији, „Просвјете“ и „Гајрета“ у Босни, „Српске Зоре“ у Далмацији, просветних одсека омладинских „Зоре“ у Бечу и „Слоге“ у Карловцима добисмо и за Хрватску и Славонију орган, који ће живом речју, сликама и књигом уносити потребне светлости у народ и тих крајева. Најгоре стојимо према томе данас ми у Угарској, где би тога можда највише требали, а где се тај покрет и у старини најпре јавио и у садашњости најпре помаљао у „Народним Селима“ новосадским, у раду „Девојачког Кола“ сомборског, панчевачке „Узданице“ и у заметању „Народних Села“ у Кикинди, али како је све то због људи, који су ствар покретали, добило изглед засебних страначких покрета, тежње за неком засебном страначком културном организацијом, оно

је у плићаку расцепкане средине за основу и радне снаге за извођење тога рада осуђено да тавори и маркира само народно просвећивање.

Тако дакле стојимо са народним просвећивањем помоћу друштвене организације. Неки органи су ту, воденице су добиле своје камење, сад треба само још жита, умног материјала, и воде, материјалне помоћи, да буде снаге и градива, па да добијемо брашно и хлеб насушни.

Али док смо ту тек на почетку, док се ту тек организује и спрема на рад, дотле је један човек, који је још 1907. захватио само својим обема рукама у посао, чији смо успешни почетак још 1908. год. у 250. књ. Летописа приказали и препоручили, показао на пољу просвећивања нарочито књигом и штампом већ видна успеха, на који у интересу ствари хоћемо да скренемо пажњу и читалаца наших и оних, који ће залазити у наш народ, да га просвећују: да им тиме укажемо на прва већ готова и окушана средства за рад им живом речи, иза које долази као утврђивање успеха саморадњом помоћу књиге. Тај човек сретне руке јесте г. проф. *Живојин О. Дачић*, бивши секретар унирвезитета у Београду, а сада управник државне штампарије.

Г. Дачић је још у почетку тога свога рада показао оштар поглед на ствар, када је у свом предавању „Наше земљорадничке задруге и рад на народном просвећивању“ прецизно одредио програм за тај посао изрекавши да народно просвећивање треба вршити: *примером, живом речи и књигом.*

Примером треба да преходи народу интелигенција, којој су средства за образовање у напредном раду приступачнија, а г. Дачић је тај пример умео сретно да примени и у књизи у својим „Простим причама“, где као оно у баснама износи згодне примере напредног и разумног рада и живота, па из њих ненаметљиво наслућује практичну поуку. Он је вршио тај просветнички рад и *живом речи* у својим предавањима на конгресима земљорадничких задруга и у Колу Српских Сестара у Србији. Али о свему томе оставио је и трајна трага и показао највише успеха у *књигама*, које је написао и издао.

Као што је сретан био у одређењу начина за народно просвећивање, тако му је исправан и свестран поглед и на садржину, коју треба просвећивањем унети у нашу народну масу, кад вели: „Наш народ, највећим делом, још неразумно живи и ради: не уме да цени здравље своје и својих, не зна како ваља да уреди своју кућу и начин живота; у својим пословима не иде за временом, те зато и нема истинске користи од свога напорног рада. Национална свест још није колико треба продрла у масу народну. Ми још у маси народној не схватамо опасност положаја, у коме се као народ налазимо; ми још не чујемо тутњаву, која је око нас, нити уочавамо почетке оне велике борбе, у коју сви за најкраће време морамо загазити и која ће одлучити о нашој народној будућности“.

Из тога су изведени онда и задатци, које наша интелигенција мора да изврши у корист народног просвећивања ради нашег националног опстанка. Извршењу тих задатака са горе одређеним смером служе и лепо одговарају том смеру и његова издања, која је досада извео или спремио, а то су ове књиге, новине и слике:

I. Чувању и неговању народног здравља служе:

1. **Народна читанка**. Поуке о чувању и неговању здравља. Написао *Др. Добривоје Гер. Поповић*, лечник. Садржина те лепо и популарно написане књиге је ово: Шта је здравље, Вредност здравља, Како се чува здравље, Шта треба да радиш, па да будеш увек здрав, Чистота тела, Како треба одржати чистоту тела, Одело и његова чистота, Храна и пиће. О стану, Рад и игра, Умереност и понашање, Предохрана од заразних болести.

То дело је толико успело, да су из њега прештампавали многи српски листови, а у целини га је прештампало „Српско Коло“ у Загребу и „Српска Зора“ у Дубровнику.

2. **О јектици.** Написао *Др. Хранислав М. Јоксимовић*, лечник. Дело је наградио Главни Санитетски Савет у Београду.

3. Штампа се: **Шта треба да знамо о води.** Прилог из науке о здрављу као 7. свеска Мале Народне Књиге.

II. Разумном кућењу, моралном васпитању, задругарству и здравој забави намењене су:

1. **Просте Приче** из живота нашега народа. Испричао *Ж. О. Дачић*. У том колу су ове приче: Баба Стамена, Мајка немајка, Необични снови. Деда и унук заједно у школи, Ознојила се погача, Попин плуг, Како је чича-Милић сејао траву, Симине шибљике, Зашто газда-Марко не да̂ кћери у Радића кућу, Дуг је зао друг, И најмања парница велика је затрица, Учитељ Обрад и његови ђаци.

Те су приче већ тако продрле у народ у Србији, да их препричавају на прелима и седељкама, а то је најбоља препорука за књигу.

2. **Зло и добро у нашем народу.** То је друго коло **Простих прича** од *Ж. О. Дачића*, које је наградила Српска Краљевска Академија са 1000 динара у злату, штампала их о трошку Задужбине Димитрија Стаменковића у 25,000 примерака и све бесплатно растурила по народу. То је опет одлична препорука за то дело, у које су ушле ове приче: Пујин син, Отежала му мотика, Да не буде туђа змеђарка, Сад му кућа пева, Зар и шљиву да калемимо, Зашто у Рудинама није успевао кромпир, Земљорадничка задруга у селу Радичеву, Маринкова књига.

Од тих су: Отежала му мотика и Маринкова књига — изашле у Календару Народних Новина, а остале у Народним Новинама пипчевим. Земљорадничка задруга у селу Радичеву — са пропагирањем оснивања земљорадничких задруга ради моралног и економног препорађања народног — изашла је и за себе птампана, одштампана је у „Земљорадничкој Задрузи“, органу главног савези с. з. з. у Србији, и у „Задругарству“ Привредника у Загребу.

*

3. **Дете у породици и школи.** Читанка за моралне поуке. Израдили *Ж. О. Дачић* и *Вл. Т. Спасојевић*, а препоручио их Главни Просветни Савет у Србији.

4. **Пећ за сељачке домове.** Написао *Коста Д. Главинић*, министар привреде.

5. **Наше Земљорадничке Задруге и рад на народном просвећивању**. Предавање *Ж. О. Дачића* на XII. конгресу српских земљорадничких задруга у Београду.

6. **Земљорадничке задруге треба да имају своје књижнице и читаонице.** Предавање *Ж. О. Дачића* на XIII. конгресу земљорадничких задруга и већање о том питању.

7. **Књижнице и читаонице земљорадничких задруга.** Расправа и нацрт правила за те књижнице и читаонице са опширнијим упутством, како се оснивају и како се после у њима ради — од *Ж. О. Дачића*.

Амо иду још из Мале Народне Књиге:

8. **Приповетке Лазе К. Лазаревића** (са сликом песниковом), у коју свеску су ушле: На бунару — и Први пут с оцем на јутрење.

9. **Приповетке Милована Ђ. Глишића**, које се тек штампају, као и ове:

10. **Из народних уста** (Народне приповетке из збирке Вука Врчевића).

11. **Народне приче** од *Лава Толстога* и

12. **Рајске душе**, приповетке *Јанка Веселиновића*.

III. Националном васпитању служе:

1. **Одабране Српске Народне Песме**, јуначке, најстаријега времена, које је за омладину приредио *Ж. О. Дачић*, а штампало у првом издању о свом трошку Српско Министарство Просвете. *Друго издање* препоручио Главни Просветни Савет, а у њему су ове песме: Свеци благо дијеле, Бог ником дужан не остаје, Милан-бег и Драгутин-бег, Предраг и Ненад, Браћа и сестра, Јетрвица адамско колено, Свети Никола, Свети Сава, Како се крсно име служи, Ко крсно име слави, оном и помаже, Женидба краља Вукашина, Зидање Скадра, Женидба Душанова, Болани Дојчин; све са објашњењем необичних речи и израза и на крају са поговором „Читаоцима ове књиге“, где се тумачи народно песништво и његов значај.

2. **Ђакон Авакум.** Историјска слика у два чина од *Мих. Сретеновића*.

3. **Српски Соко**, за војнике написао *Драгољуб Михајловић*, резервни пешадијски мајор, а издало Уредништво Народних Новина.

4. **Легија бесмртника и анексија Босне и Херцеговине**, легенда од *Часлава*.

5. **Београд у служби туђину.** Јавно предавање *Ж. О. Дачића* у корист Кола Српских Сестара.

6. **Из прошлости Босне и Херцеговине** од проф. *Љубомира Јовановића*, потпомогнуто из Задужбине Илије М. Коларца.

Амо иду из Мале Народне Књиге:

7. **Цар Стеван Душан у народним песмама** (са сликом цара Душана) и популарним поговором о цару Душану, његову добу и владању.

8. Штампају се још **Неимари** (из „Поменика“ Милана Ђ. Милићевића.)

Том смеру служе и лепе мале слике: *Свети Сава* и *Милош Обилић*.

Све главне тежње горњих издања заступљене су на свој начин и у другим сретним подузећима г. Дачића, а то су **Народне Новине** (месечно по 32 стране), које излазе од 1907., а уз њих излази и **Велики Календар Народних Новина**, који је штампан био 1910. у 40,000 примерака и разграбљен тако, да је писац потоњим претплатницима морао враћати новац, јер није имао више књига.

Тај календар је већ спремљен и за 1911. год. са одабраном садржином и *на стотину слика* из разних наших крајева и ликова знатних наших људи.

Осим тога Уредништво Народних Новина растура и продукте ширега југословенскога погледа: **Југословенску Библиотеку**, у којој су изашла ова дела најбољих приповедача — *Ивана Цанкара* **Вијета** (превод са словеначког), *Јосипа Козарца* **Тена**, *Елина Пелина* **Приповетке** (преведене с бугарског), *Борислава Станковића* **Покојникова жена**, *Јанка Крсника* **Сеоске слике** (преведене са словеначког), *Ксавера Шандора Гјалског* **Ирминаурија**, *Петка Тодорова* **Идиле** (преведене с бугарског).

Сва та издања су са укусом одабрана и опремљена. У њима је издавач спровео своје начело: „што се народу пружа, мора бити просто и лако написано, да може све то лако разумети и онај, који је тек по мало почео читати“ и то су књиге „лако писане, а јевтине су, да би их и онај, који једва мало чита, могао разумети, а и најсиромашнији купити и имати.“

Зато се све горње књиге најтоплије могу препоручити као готова добра грађа за употребу нашим предавачима на народним селима, оснивачима народних књижница и растуривачима добре књиге у народ. Нарочито скрећемо пажњу нашим друштвима за народно просвећивање на тај материјал, да га употребе, да не би без потребе у првом почетку свога рада лутали и проблематичним експериментима дискредитовали своје племените намере.[1])

Ј. Ж

[1]) Све горње књиге могу се добити преко *Уредништва Народних Новина у Београду* или њихових повереника, па и ја стојим на расположењу да посредујем у набавци и обавештавању (адреса: Jovan Živojnović, Ugarska-Ujvidék, Lázár u. 21. a.). Цене књига су: I. 1. 2. II. 1. 5. 6. и 7. III. 1. 3. и 5. — по *50 фил.*; I. 3. II. 8. 9. 10. 11. и 12. III. 7. и 8. — по *10 фил.*; II. 3 — 1 К; II. 4. — 20 фил.; III. 2. и 4. — 40 фил., 6. — 1.50 и 2 К; Нар. Нов. (1907—10) по 3 и 3. 50 К; Кал. Нар. Нов — 70 фил.; Југосл. Библ. — по 50 фил., све (7) 3 и 4 К; Слике по — 50 фил.

БЕЛЕШКЕ.

† Изашао је из штампе Глас Срп. Краљ Акад. LXXXIV други разред 50. На првом је месту штампана студија *Влад. Ћоровића* „Утјецај и одношај између старих грчких и српских записа и натписа“. Упоређујући српске и грчке натписе, налази писац, да се они подударају не само у техници и у облику, него се врло често слажу у идејама и фразама својим. Али писац одмах додаје, да има врло много подударања случајног и аналогног, што се тумачи истим приликама и уветима за такав рад у оба народа. По мишљењу пишчеву двојак је био пут, којим су писари наших записа дошли до грчких, те присвојили њихову технику, фразеологију и неке од њихових идеја. Посредан пут „преко књижевности бугарске и руске у Србији и нарочито у Светој Гори . . . , а непосредан од Грка ту и још у Млецима“. Др. *Божидар Прокић* расправља о „Јовану Скилици као извору за историју маћедонске словенске државе“. Већ је дуг низ година како се Прокић бави овим питањем, те је, најзад, у овој студији дошао до резултата, да је за историју маћедонске словенске државе од највеће важности онај део Скиличине хронике, који обухвата време владе Василија II (976—1025.) За тај период служи се Скилица казивањем старих људи и грађом оних писаца, који су пре њега писали о том периоду, али им се дела нису сачувала. Што се тиче рукописа Скиличине хронике, најзнатнији је Бечки због великог броја додатака и варијаната, који бацају светлости на историју словенске маћедонске државе. На трећем је месту студија *Јов. Н. Томића*. „О српским народним епским песмама о одласку св. Саве у калуђере“. Окарактерисавши срп. нар. епске песме о св. Сави у опште, оцењује Томић досадашња истраживања о епским песмама о одласку св. Саве у калуђере, па онда проучава једну песму о св. Сави у збирци М. Станића и песму „Златна свирала“ у збирци С. Милутиновића Сарајлије, као и песму „Како се Свети Сава закалуђерио“ у Петрановићеву зборнику. У шестом одељку приопћио је Томић из збирке Симе Н. Томића „до сада непознати и најстарији варијанат песме о одласку св. Саве у калуђере“, давши подробну анализу ове песме. *Павле Поповић* у студији „Адвокат Патлен у дубровачкој књижевности“ указује да је рукопис XVIII века дубровачке комедије Покринокат превод прераде једне старе француске комедије Адвокат Патлен, писане у другој половини XV века, чију садржину писац излаже. Ну дубровачки преводилац је имао пред собом познију прераду Давида Августина Бријеса (1640 † 1723), која је прилагођена духу времена. Дубровачки превод Бријесове прераде, чију садржину са оценом Поповић доноси, јесте локализован, посрбљен, што одговара традицијама дубровачке књижевности. Превод Миха Прота је по мишљењу Поповића добар, тачан и жив, а појава његова у дубровачкој књижевности доказ је утицаја француске књижевности на дубровачку у XVIII веку. На крају су приопћене две студије класичнога филолога дра *Вселина Чајкановића* „Pisandrea“ и „О једној митолошкој басни у Федра“.

+ Из 1. и 2. свеске 32 тома Јагићева Архива за слов. филологију одштампана је за себе студија проф. *Павла Поповића* „Petar II Petrović Njegoš in Wien in den Jahren 1836—1837“. Ту нам писац на основу извештаја Вилхелма Хопеа, који је у Бечу био агенат кнеза Милоша, приказује појединости из живота Његошева, када се Његош, путујући за Русију, у два маха задржавао дуже времена у Бечу. Извештаји Хопеа, који се сада чувају у Држ. Архиву у Београду, дају пуно занимљивих података о везама Његошевим у Бечу, а објашњују у нечем и поједине стране у његову животу. Од интереса су везе Његошеве са кнезом Метернихом, који је са очитом радозналошћу слушао излагања младога и даровитога владаоца Црне Горе. Ну Његошево недипломатско држање према турском посланику у Бечу, којом приликом је из Његоша више говорио песник него државник, допринело је да је кнез Метерних у односима према Његошу постао прилично затегнут. Опазило се то нарочито после повратка Његошева из Русије у Беч, којом приликом је Његош, како Хопе извештава 29 јуна, од меродавних кругова био скоро потпуно игнорисан. Интересантни су извештаји Хопеа о Његошевој тежњи да посредовањем Аустрије стече Портино признање независности Црне Горе. Остали подаци Хопеа објашњују неке појединости из Његошева интелектуалног живота. Одатле напр. сазнајемо да је Његош већ у Бечу 1836 са особитом вољом почео изучавати француски језик. Његош је шта више тада намеравао ићи у Париз, али је од тога одустао због представке рускога отправника послова, кнеза Горчакова, који је опет делао под утицајем кнеза Метерниха. При крају је Поповић приопћио песму Његошеву, коју је спевао приликом Нове Године 1837 у част кнеза Метерниха, док је с њиме био још у добрим односима. Како се у песми кнез Метерних велича као управљач Европе и добротвор народа и кнежева, није цензура дозволила штампање ове песме баш по налогу кнеза Метерниха, који је штампање спречио из обзира према цару и своме колеги грофу Коловрату.

+ Изашао је из штампе XXIII Годишњак Срп. Краљ. Академије за г. 1909. Поред извештаја о раду појединих Академија, председништва Академије, свечаног годишњег скупа, о рачунима и фондовима Академије у г. 1909, од нарочита је интереса извештај Народнога Музеја за г. 1909. Ту је на првом месту извештај чувара Музеја *Дра Милоја Васића* о укупном раду у Музеју, па онда извештај Одељења за српску и византијску уметност од дра *Влад. Р. Петковића*, где је од нарочита интереса извештај о проучавању живописа у манастиру Жичи. На трећем је месту извештај Дра *Ника Жупанића* о антрополошком и палеоетнолошком раду и екскурзији у Белој Крањској, у коме се извештач са велике висине „стручњака“ осврће на „нестручњаке“, који су се усудили да искажу неке напомене поводом његова ранијега рада, који би много бољи био, да је писац опрезнији и смотренији у закључивању. На четвртом је месту кратак извештај дра Тих. Р. Ђорђевића о ископавању у Жагубици, чије је резултате приопштио у Старинару за

г. 1908. Од интереса је извештај сликара М. А. Миловановића о иконостасу у манастиру Грачаници и извештај о манастиру Високи Дечани. Као и раније, тако се и овога пута управник Народне Библиотеке тужи на недовољан простор, што смета правилном развоју библиотеке. Нарочита је велика незгода, што је огроман број књига смештен у магазину, у дворишту Народнога Музеја, те је њихова употреба јако отежана. Крајње је време да меродавни фактори приону, па да се што пре назида потребна зграда за библиотеку. На крају Годишњака приопћене су биографије нових чланова дописника Дра Ж. Ђорђевића, Лава Толстоја (у преводу Момчила Иванића), Гавра Манојловића, Карла Штрекеља, Јована Скерлића, Тих. Остојића и Натка Нодила.

+ Ових дана штампана је у Београду књижица, у којој се даје извештај о раду Задужбине Илије М. Коларца у г. 1909—1910. Укупна имовина задужбине износила је 1 октобра 1910: 2,415,830 дин. 87 п. Фонд за књижевност износи 200,000 динара а фонд за подизање Универзитета 2,175,830 дин. 87 п. Задужбина је у току 1909—1910 утрошила на помагање и издавање књижевних радова 15,691 дин. 48 п. Као што се види, ово је лепа сума, са којом се може много учинити. И заиста задужбина је до сада издала и помогла веома много корисних дела, само би желети било да Управни Одбор Задужбине још већу пажњу обрати списима, који унапређују националну науку. Споменућемо да је Управни Одбор у велике задужио српску науку, што је издао две свеске врсног дела дра Мих. Гавриловића о кнезу Милошу Обреновићу. Потребно би било, да Управни Одбор задужбине донесе одлуку, да се на корицама њених издања штампа списак дела, које је Задужбина издала, а чији је број знатан, а сем тога потребно би било штампати реферате о делима, који су штампани о трошку Коларчеве задужбине.

+ Недавно је у издању Ђорђа Рајмера у Берлину изашла прва свеска „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“. Овај часопис под редакцијом познатога Берлинскога професора Т. Шимана (Schiemann), Хеча (Hötsch), Геца (Goetz) и Иберзбергера (Uebersberger) излазиће у тромесечним свескама. Часопис је ставио себи за задаћу да послужи као непосредни орган између истока и запада на пољу историје источне Европе. Часопис је нарочито намеран да западне научнике упознаје са научним резултатима словенских научника, у првом реду руских и пољских. Стога ће он доносити критике и реферате о радовима словенских научника, а особито преглед садржине стручних словенских часописа. Чланке ће часопис доносити на немачком и француском језику. У овој првој свесци има чланак доцента Бечког универзитета дра Иберзбергера „Zur serbischen Geschichtschreibung“, у коме приказује прве две књиге дра Мих. Гавриловића о кнезу Милошу Обреновићу. Писац се похвално изражава о Гавриловићеву делу. Ну када се Иберзбергер осећа позваним да реферише о српским стварима, требало би бар толико да зна новију српску књижевност да не зове Вука Караџића српским песником.

+ Из XLIX књ. Споменика Срп. Краљ. Акад. одштампан је на по се рад проф. *Јов. Радонића* „Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века.“ Формулари за писање писама у средњем веку код нас су веома ретки. Ст. Новаковић приопћио је такав један формулар по рукопису XVII века. Радонић пак штампа овде интересантан формулар по рукопису XVI века, који се чува у Румјанцовском Музеју у Москви. У уводу расправља Радонић о имућној фамилији Пепића у Кратову, о којима се до сада није скоро ништа знало. Ови Пепићи, а нарочито кнез Димитрије, били су патрони манастира Слепче на Црној Реци у Маћедонији, одакле потиче овај формулар. Из истога Споменика одштампан је и други чланак *Јов. Радонића* „Прилог историји српских штампарија у Аустрији пред крај XVIII века“. Овим чланком је Радонић неким подацима из архива министарства унутрашњих послова у Бечу попунио раније радове Ђорђа Рајковића и А. Ивића о том питању, а сем тога још је боље осветлио намере Манојла Јанковића да оснује српску штампарију.

Р. — Пријатељ Ф. Каница и редактор неких његових списа В. Руланд недавно је издао рђаву књигу с овим натписом: *W. Ruland, Geschichte der Bulgaren (Berlin 1911. (!) K. Siegismund, 2 M.)* Писац се уз Каница упознао нешто с балканским народима, тврди, да познаје њихову важност за повесницу културних народа и зато је хтео о проглашењу бугарске самосталности да даде студију о повесници Бугара. Пошто нема спреме да сам нешто о Бугарима напише, то је у главном ексцерпирао — често неспретно и погрешно — Јиречекову Повесницу Бугара. Писац се и сам донекле правда, што таким радом прославља проглашење бугарске независности, али се теши, да ће и овај извод Немцима добро доћи, пошто је немачка Јиречекова Повесница Бугара распродана, а на немачком језику да нема књиге, која би је могла бар донекле заменити. Међутим се писац у томе вара, јер је и К. Рот (Roth) у својој књизи: Geschichte der christlichen Balkanstaaten (1907., Sammlung Göschen 331.) дао Немцима, као и Руланд, кратак преглед бугарске прошлости, а Ротова је књига ипак боља од ове, која тако није имала ни тога назови разлога, да се овака појави каква је.

Р. — Угарски повесник, који ужива врло добар глас као ваљан познавалац угарске прошлости, Х. Марцали штампао је код Мора у Тибингену у великој збирци: Јавно право садашњости већ од дуже времена објављену књигу: *Marczali H., Ungarische Verfassungsgeschichte.* Писац је пише лако, али му таки начин писања не прелази у воднкав стил, него уз лакоћу задржава језгровитост и занимљивост. За нас су Србе у овој Повесници угарског устава особито интересантне ове главе: IX. Династија Хабсбурговаца и угарски устав, XII. Наследно краљевство. Уређивање звања и управе, XIII. Владање Јосифа II. (1780.—1790.), XIV. Почетци модерне државе, XV. Реформа и револуција. Гроф Сечењи и Кошут, XVI. Апсолутизам и провизориј, XVII. Нагодба, XVIII. Црквено политичке реформе. Некад привилегисан положај Срба у Угарској,

Хрватској и Славонији према земаљском уставу није обрађен онако, како би му то приличило по важности предмета. Ми то од ове књиге, уосталом, не можемо ни тражити, али ће она и овака српском раденику на нашој овостраној повесници, особито као путевођа у изучавању извора и литературе, добро послужити и сачувати га од уских и нетачних погледа.

Р. — Најновија свеска Сибелова Historische Zeitschrift (105., 2.) има добру оцену од Е. Герланда на за нас Србе занимљиву, а до сада ни ненотирану, књигу: *Vogt A., Basile Ier, empereur de Byzance (867.—886.) et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle. (Paris, 1908.)* Оцењивач особито цени поштену и обично успешну тежњу пишчеву да овом студијом разјасни унутрашњу повесницу Византије за Василија I и с највећом радошћу прихваћа његове тачне резултате, а за нетачне не криви толико њега, колико данашње прилике византолошких историјских студија уопће, а у Француској посебице. Василијево је законодавство — лек унутрашњим државним неприликама — од особите важности за српски рад на законима у држави наших Немањића и без доброга разумевања прилика у којима је Василије I стварао своје законе не могу се ни они ни на њима зидани и из њих исписивани српски закони добро, разумети. Зато су нам студија Фогтова и исправци Герландови добро дошли, јер ми нисмо ни у такој прилици као Фогт, да можемо проучити рад великог цара византинског.

УМЕТНОСТ

Др. Стјепан Милетић.

Први пут видјех покојника у сплитској „Читаоници“ у пратњи с госпођом Боженом и пјесником Беговићем. Бијаше бодар, чио, спреман на шалу, а лукави посмијех подрхтаваше му на читавом лицу. Из очију му сјало задовољство, што се напокон испунио његов сан гледе пенталогије „Хрватски Краљеви“. До пар дана сплитска „дилетантска дружина“ приказивала му драму „Прибина“, дакле приближио се циљу, те се већ говоркало да ће пјесник приредити представе свих дијелова пенталогије на солинском пољу. Гледе посљедњег послужише му узором Вагнерове свечане представе у Бајрајту. Уз то му омили Сплит ради красног положаја и римских рушевина, што опасаше град каменим оклопом силних зидова. Заносила га мисао, да у Сплиту оснује сталну драматску дружину: то јест да састави друштво из бољих и даровитијих дилетаната уз суђеловање и припомоћ готових умјетника загребачке позорнице. Милетић своју основу није извршио, јер сплитско му опћинство врло хладно прими драму „Прибина“. Неправедно осудише пјесника, нимало не окривљујући неискусну казалишну управу, слабу режију и неизвјежбане глумце. Том пригодом написах у подлистку „Народног Листа“ рецензију о премијери, гдје истакнух све врлине Милетићевог дјела. Покојник, као што је био увијек коректан и отмен, захвалио ми у подужем писму, гдје жигоше немар наше јавности за културне појаве било на каквом пољу.

Стјепан Милетић родио се године 1868. У дјетинству побољеваше, али мајчина га нега и брига оте смрти. Зарана остаде сирота, али изврсни и добри учитељи донекле му надомјестише губитак родитеља. Од шесте године, па до свеучилишта, поучаваху га: Фрањо Бартуш, Чех Холечек, садашњи уредник „Нар. Листа“ у Прагу, др. Ђуро Хорват и професор Јосип Пасарић. Уз то се упознао и зарана спријатељио с Миливојем Шреплом. Спочетка хтједе се посветити правничким наукама, али већ слиједеће године пређе на филозофски факултет. Свеучилиште је полазио у Бечу, а године 1893. бјеше промовиран на основу расправе: „Die ästhetische Form des abschliessenden Ausgleiches in den Shakespeare'schen Dramen“.

Годину кашње на позив бана Куен-Хедерварија преузе управу хрватског казалишта. Интендант Милетић отворио је и ново казалиште на свеучилишном тргу. Окупио је око себе најбоље драматске писце и глумце и не жалећи ни труда, ни трошка, унесе ново схваћање на хрватско казалиште. Оперу је неговао у великом стилу, тако да се врло добрим успјехом пјевао „Lohengrin“, „Африканка“, „Краљица Савска“ и друга позната дјела гласовитих складатеља. Особиту је пажњу посветио класичној драми и у том правцу васпитао глумце као што су Фијан и Строци. Али за то није занемарио ни реалистички ни натуралистички правац. Он је открио у једној путујућој дружини Србина Мишу Димитријевића. Позвао га у Загреб, гдје се Димитријевић славио као првак реалистичке школе. Млађим глумцима бијаше Милетић прави учитељ, особито у изговору и нагласку. К тому је изнио Милетић на нашу позорницу главна дјела из руске књижевности и за чудо те представе бијаху узорито изведене! Осјећало се да је читави ансамбл био загријан оним идејама, с којим руски пјесници извојштише побједу биједном „мужику“. Најмања улога бијаше чуством и схваћањем одиграна. У својим различитим правцима успио је Милетић; тек му није пошло за руком, да створи складни ансамбл у салонским играма. То је донекле схватљиво крај наших друштвених прилика. Ни у јединствености језика, нагласка и изговора није посвема успио, узалуд се и Димитријевић трудио и рек би да кајкавцима мањка способност за чисти, ненатрујени изговор.

Милетићева је поглавита заслуга, што је подигао на европски ниво класичну драму и оперу. Класике је врло савјесно проучио, све главније призоре и монологе знао је на изуст. Бијаше му сврха да марљивоме посјетиоцу казалишта предочи у неколико година сав развитак драматске умјетности. Дјеломице је превео и прерадио Софокла, Молијера, Шекспира, Гетеа и Шилера. У његовим се изворним драмама опажа велики Шекспиров утјецај и то главна значајка енглеског пјесника, што спаја комику с трагичним. Милетић је боље успјевао у комичним призорима, не располажући у потресним моментима ни крепчином израза, ни дубоким чуствима. Уз стране писце популаризовао је и домаће: поглавито Деметера („Теута“), Гундулића („Дубравка“), Марина Држића, Марковића („Карло Драчки“), бана Јелачића („Родриго и Елвира“), Кукуљевића („Јуран и Софија“) и Тресића-Павичића („Људовит Посавски“). Под његовом управом први пут се у Загребу пјевале Вагнерове опере („Tannhäuser“ i „Lohengrin“), од славенских „Продана невјеста“, а од хрватских Зајцев („Зрињски“) и Лисинсков („Порин“). Ово посљедње дјело пол је вијека лежало у архиви чекајући на премијеру. Прваши интенданти изговараху се, да је дјело застарјело и да нема никакву умјетничку вриједност, али Милетића нису омели никакви приговори, већ чврсто одлучи, да ће чим прије изнијети на позорницу то задње Лисинсково дјело. И доиста, чим је диригент Фалер прегледао партитуру, изгладио недостатке и попунио инструментацију, одмах се почело с покушајима,

при којима је интендант судјеловао и гледао, да се интенције тога умотвора што вјерније прикажу. Опрема „Порина“ била је једна од најскупоцјенијих на нашој позорници за његове управе. Прва представа „Порина“ (2 листопада 1897) била је права народна слава, импозантна манифестација хрватске мисли. „Порин“ је ударио биљег интенданцији дра Милетића. Уједно с опером уведе Милетић и балет и то први пут на премијери „Зрињскога“. Да побуди занимање опћинства за казалиштем, није занемарио ни оперету. Ни дан данас у том погледу није кренуло на боље; управа и сада покрива дефиците озбиљних представа с репризама „Веселе удовице“ и „Гејше“. Милетић, с тим што је погодовао слабом укусу имућних грађана, више је штетовао него ли користио хрватскоме казалишту. С тим се кваре, а не дижу слушаоци. Али, уза све то, Милетић је за казалиште оно, што бијаше Људевит Гај за књижевност, а Влахо Буковац за сликарство. Још се од младих година бавио драматургијом и спремао се за ту струку проучавајући Лесинга, Лаубеа, Линдауа и Коклена. Уписан на бечком свеучилишту марљиво је походјао представе дворских казалишта, а касније наставио практичне студије на Théâter français у Паризу. Рад исте сврхе дуго је боравио у Прагу, пропутовао Италију и посјетио Љубљану, Градац, Лавов, Монаков, Берлин, Хамбург и Брисељ. Учитељ му бијаше Деметер и „често му лебдио пред душом идеал, да једном преузме водство нашега Талијина храма, да му постане реформатором, да свој рад ондје настави, гдје је заслужни Деметер престао, те да створи ново модерно, препорођено хрватско казалиште“. Нада све је цијенио талијанске глумце, који су чешће гостовали у Загребу (Новели). Волио је њихову природност, неприсиљеност и у изговору и у кретњама. Та гостовања страних умјетника бијаше права школа за наше глумце, који су се неко вријеме одушевљавали за њемачком декламаторском маниром. Он је сам упућивао глумце како ће схватити поједине типове у драми, а код класичних и реалистичних глума успјео је саставити јединствени ансамбл. Французи у томе бијаху му узором, јер Париз му по први пут откри право значење стила, те дјелује на гледаоца хармонично, а склад не квари истицање и виртуозност појединих глумаца. Завидио га јасан изговор, добро научени текст и савршено познавање језика, тако да „Théâtre français“ слави као школа, гдје домаћи писци уче свој матерински језик. Присвојио је и нову науку мајнингеншког војводе, те је у наше казалиште увео модерно схваћање гледе декорације и ношње. „Али при том није упао у скрајност и није пазио само на инсценацију и сјајну ваљску направу, већ је вазда упозоравао, како треба да са позорнице у првом реду сама ријеч пјесникова дјелује“. За Милетића је казалиште значило, што и живот; био је неуморан, за све се бринуо, настојећи да позорница буде храм просвјете. Радио је одушевљено као прави умјетник. У казалишту је доживио своје најсретније дане, а судбина хтједе, да му је за трајања представе „Тристана и Исолде“ позлило и послије неколико сати бијаше мртав. Зачарали

га ваљда Вагнерови магични звуци, па је и њему као јунацима драме пукло срце од ганућа.

Уочи своје смрти писао је Владимиру Бороти: „послије нешто предоброг и преобилног динеа — така је овдје кухиња — пишем Ти уз цигару ово писмо. Иза толико година реконвалесценције и вјечнога чуваља, гдје ми је живот био као нека полусмрт — почињем се сада у овом красном крају уз чисти горски зрак! — лагано опет враћати к животу, ако још и кљаст и слаб".

„Ипак је Рикли нешто помогао — тијелу, а Шопенхауер души — не својим криво развиканим песимизмом, већ својим познавањем природе. Кад сам пред 20 година прогутао уз Канта и његову филозофију, била је то за мене књига са седам печата, али живот и болест све одпечате и иза трећега чина „Тристана" слиједе „Meistersingeri". Надам се дакле, да ћу се ове јесени у добром Stimmungu свратити у Загреб."... Двије вечери послије иза трећег чина „Тристана" за Милетића се спустио црни застор, да се никад више не дигне.

Божо Ловрић.

ИЗВЕШТАЈИ О РАДУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Управни Одбор

VII. седница Управног Одбора, држана 16 (29.) септ. 1910.

Секретаријат јавља, да су преминули ови чланови матичини: 1. *Сима Бабин,* парох у Петровцима (у Срему), уписао се за члана 1901. са 100 круна чланарине. — 2. *Ђорђе Стефановић Раља,* трговац у Сентомашу, уписао се за члана 1870. године са 100 круна. — 3. *Др. Сава Мирковић,* срески лекар у Иригу, уписао се за члана 1901. године и исплатио целу чланарину од 100 круна. — По одлуци скупштинској одређено је, да се исплате под уобичајеним условима досуђене награде, и то 1. Дру Светиславу Стефановићу за драму му: *Сукоби,* 700 круна. 2. Иву Ћипику за драму му *Воља народа,* 500 круна. — 3. Алекси Шантићу за драмски му спев *Хасанагиницу,* 300 круна. — Скупштина матичина изабрала је по ново једногласно за председника: *А. Хаџића,* а за потпредседника *Пају Гостовића.* Избор председника, по смислу устава друштвеног, поднесен је на одобрење крал. угарском Министарству унутрашњих послова. — Узети су на знање и равнање скупштином извршени избори чланова управног одбора и супер-ревизора рачунских. — Узет је на знање и одобрење књиговодством друштвеним зготовљени исказ о заокружењу фондова, који су одређени на књижевне сврхе. — Прима се од фискала друштвеног дра Стевана Малешевића зготовљено основно писмо за задужбину Милоша Миланковића и подноси се на одобрење кр. угарском Министарству Богоштовља и јавне наставе. — Узима се на знање извештај фискала друштвеног о решењу највишег Управног судишта у ствари некадашњег дужника Живана Шовљанског. — Послан је Управи Српских народних црквених фондова књиговодством поднесен разрачун за школску годину 1909—1910. о изданим стипендијама питомцима Димитријевићеве задужбине. — Понуда књижарског завода под именом: „Напредак“ у Земуну, о начину растурivања матичиних издања, издана је на мишљење стручној комисији. — На захтев кр. уг. средишног статистичког звања у Бпешти послани су му тражени податци. — На молбу уредништва Привредника у Загребу послани су му клишеји о „Старим српским печатима и

грбовима", на употребу. — На молбу поклоњене су матичине књиге: 1. *Српском ђачком конвикту* у Мостару, који се уписао за члана матичиног; — 2. Првој српској земљорадничкој задрузи „Посавини" у Доњој Дубици (код Шамца.) — Узет је с одобрењем на знање извештај књиговође друштвеног Аркадија Марковића о прегледању штете, коју је учинила олуја, провала облака и лед на салашу задужбине Симе Ђорђевића у молском хатару, као и о наређеним оправкама оштећених зграда. — Узета је на знање и одобрење јавна лицитација на салашу Марије Трандафилке, којом је приликом издано у закуп 38 ланаца земље под жито. Просечно пада на један ланац 124 круне 84 потуре. — Одобрена је јавна лицитација под закуп изданих 37 ланаца земље под жито на салашу Марије Трандафилке. Просечно је добијено 154 круне 90 потура по ланцу. — Неким дужницима одобрено је, да могу без терета на купце преписати неке парцеле од земаља, које су заложене биле за сигурност зајмова. Одобрено је до 16000 круна зајмова. — Расправљено је више предмета економске, административне и личне природе. — Узет је на повољно знање и одобрење извештај председников о корацима, које је према одлукама Управног Одбора морао по ново учинити, да се по министарској наредби преиначени планови за зидање Трандафилкина сиротишта у министарствима што пре прегледају и одобре. Уједно је председник умољен и овлаштен, да давањем нужних, а по потреби и стручних обавештаја пожурује и ускори повољно решење те ствари, да се како не би морало започето зидање сиротишта прекидати.

Уређује др. **Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге које се пошљу Библиотеци Матичиној.

107. Полное собраніе сочиненій *А. В. Кольцова*. Подъ редакціей и съ примѣчаніями А. Ј. Лященка. Изданіе Разряда изящной словесности Императорской Академіи Наукъ. [Академическая Библіотека Русскихъ Писателей. Выпускъ I. (Изданіе 2-е)]. С.-Петербургъ, 1909. 8°. Стр. XXXIV + 448. Цѣна экземпляра безъ переплета — въ С.-Петербургѣ 60 коп., въ другихъ городахъ — 75 коп.; въ переплетѣ — на 25 коп. дороже.

108. Полное собраніе сочиненій *А. Ѳ. Писемскаго*. Изданіе третье. Съ автобіографіей и двумя портретами А. Ѳ. Писемскаго и съ критико-біографическимъ очеркомъ В. В. Зелинскаго. Томъ первый. Книга 1. 2. 3. Приложеніе къ журналу „Нива“ на 1910 г. С.-Петербургъ. Изданіе Т-ва А. Ф. Марксъ 1910. 8°.

109. Полное собраніе сочиненій *В. М. Гаршина*. Вновь просмотрѣнное и дополненное изданіе. Съ портретомъ, автобиографическимъ очеркомъ, воспоминаніями о Всев. Гаршинѣ въ разныя эпохи его жизни и критическими статьями. Приложеніе къ журналу „Нива“ на 1910 г. Книга 1. С.-Петербургъ. Изданіе Т-ва А. Ф. Марксъ. 1910. 8°.

110. Полное собраніе сочиненій *Кнута Хамсуна*. Съ критико-біографическимъ очеркомъ А. А. Измайлова и съ приложеніемъ портрета К. Гамсуна. Томъ первый. Книга 1. 2. Приложеніе къ журналу „Нива“ на 1910. г. С.-Петербургъ. Изданіе Т-ва А. Ф. Марксъ. 1910. 8°.

111. Поучни чланци за народ (књига друга). Из науке о привреди и из науке о чувању здравља. По разним научним страним изворима а према нашим приликама написао: *Милан Поповић*, свјештеник, Приједор. [Половина чистог прихода у корист: „Српског учитељског удружења за Босну и Херцеговину“]. Наклада и издање књижаре Никодима Мијатовића. Приједор, штампарија Н. Мијатовића, 1909. 8°. Стр. 40. Цијена 50 хелера.

112. *Živena*, illustovaný časopis. Orgán „*Živeny*“, spolku slovenských žien. Vychádza mesačne v Turčianskom Sv. Martine. Ročník I. Január 1910. Číslo 1. Redaktori: Elena Maróthy-Soltészová a Pavel Socháň.

113. Sa Jadrana. Pjesme *Rikarda Katalinića-Jeretova* (1902—1908). Zadar 1908, Vlastita naklada. 8°. Стр. 123 + 2 л.

114. *Народ*. Лист за просвету, привреду и остале народне потребе. Излази сваке недеље у Сентомашу. Власник и одговорни уредник *Ђока Радуловић*. Година I. Цена на годину 6. круна.

115. *Развитак*. Уређује Уређивачки Одбор. Власник и издавач *Петар Кочић*. За уредништво одговара *Коста Мајкић*, Бања Лука. Година I. Излази сваког првог у мјесецу. 8°. Цена на годину 6 круна.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф 5 с х II 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 191[illegible] ГОДИНУ

У току 1910. год. Матица Српска даје члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис**, дванаест књига (књ. 261—272). Сваког месеца излази једна књига од 5 табака.

II. **Књиге Матице Српске**: Број 31, 33 и 34 Автобиографија Јована Суботића IV. и V. — Бр. 32. Арањев Толдија у преводу Змај Ј. Јовановића. — Бр. 35. Говор у спомен и славу дру Ст. Павловићу од дра Ђорђа Дере. — Бр. 38. Говор у спомен и славу Мити Јосићу од Аркадија Варађанина. — Бр. 39. Говор у спомен и славу Мити Нешковићу од Арк. Варађанина. — Бр. 40. Стари српски печати и грбови од дра Алексе Ивића. — Бр. 41. У спомен и славу Дру Ники Максимовићу од дра Милана Савића.

III. **Зборник историјских докумената.** Бр. 3. Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији од дра Алексе Ивића I. део (Књиге Матице Српске бр. 36 и 37.)

IV. **Књиге за народ**: Књига 133. „Подрумарство“ од Јована Живковића III. — Књ. 134. Последице домаћег васпитања. Од Даринке Буље рођ. Косић II. — Бр. 135. Уму и срцу III. од П. Аршинова. — Бр. 136. Под видом нових идеја, прип. М. Андрића. — 137. Историја срп. књижевности, од Ј. Живојновића. — 138. Срп. народ. песме о Ускоцима, у редакц. дра Тих. Остојића.

Овај се списак може још попунити и изменити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ за 10 К. у иноземству за 12 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино **у књижари Светислава Цвијановића**, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“
1910.